

Алихонтўра СОГУНИЙ

ШИФО УЛ-ИЛАЛ

«Шарқ юлдузи» журнали
1996 йил, 6-сон

Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм

Сўз боши

Қўлингиздаги ушбу «Шифо ул-илал» (Дардлар давоси) деган рисола 1937 йил июн ойларида отамиз Алихонтўра Соғуний Шарқий Туркистоннинг Ғулжа шаҳрида золимлардан қочиб, Кунас тоғларида Тойошув, Қўйошув деган ерларда қирғиз биродарлари орасида ёзганлар.

Отамиз 1885 йил 21 март, шанба куни Тўқмоқ шаҳрида маърифатчилар оиласида туғилганлар. Асли юртлари Андижон, Хўтанариқ маҳалласи тўраларидандурлар.

Муножот

*Тангриси яхши нидо бўлса ризо
Яхшиликлар барчасин қилди Муҳаммад Мустафо
Эй ото, сизга муборак, қўшилур юз минг шараф
Эл учун қолдирдингиз таърих Муҳаммад Мустафо
Муяссар қилди ёзмоққа таърих Аҳмадни
Шукрим ул тангрига бўлсин, яратгандур олий Муҳаммадни
Шараф бўлсин Муҳаммадга, олиб келган бу қутлуғ йўл муборакни
Дилинг кўрсин жаҳолатдан қутқарган нури покни
Кўрурсан унда шижоат ҳам суббот бирлан матонатни
Кўрурди Қуръон ҳақиқат йўо кафолатни
Ҳимоят қил бўлсанг уммат, ўқиб ўрган Муҳаммадни
Дуо қилсанг таърих ёзган Соғунийга
Бизни эсла зурриёти Боқирғонни.*

Асилхон АЛИХОНТЎРА ўғли

ШИФО УЛ-ИЛАЛ

Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм

Эй фарзанди азиз, билгинким, илм икки турли бўлур. Бириси дин илмидур, иккинчиси тан илмидур. Агар киши дин илмини билмаса, иймон, охиратга зиён бўлур, тан илмини билмаса, турмуш-тирикчилик роҳати бузилур. Дин илми деб, муслмончиликка лозим бўлган шариат илмини айтилур. Тан илми деб, тан-соғлиқни сақлайдурғон тиб илми дейилур. Дин илмини билмак, ўқимоқ ҳар бир муслмонга қандай фарз бўлса, тиб илмини билмак ҳам шундоқ фарздир, Агар бир шаҳарда, иймон, ислом-муслмончиликни ўқитиб билдирадурғон уламо бўлмаса ва иссиқ, совуқни айириб, оғриқ, касални ажратиб турадурғон ҳукамо бўлмаса,

шариатимиз буйруғи буйича ундоқ шаҳарда ҳеч бир мусулмон одамнинг туриши дуруст бўлмайду. Бу очик масаладу. Шунинг учун мусулмонларга ёдгор булурлуқ бу тўғрида бир неча асар китобчалар ёзмок ва ҳам шу илмдан ўқитиб, бир неча ислом болаларини тарбият қилмок, фалокатда қолғон миллатим учун муҳим хизматларда бўлмок кўнглимдаги биринчи орзу-тилакларимдан бўлса ҳам бу кунги чоғлиқ муяссар бўлмади. Бундан кейин бўларму деган умидим бор. Энди ҳаммасини қилолмасам ҳам ҳаммасидан қуруқ қолмай деб, ўз фарзандларим учун ушбу диёрда, яъни Ила ва Ғулжа Туркистон, Фарғона мусулмонлари ичинда кўпроқ бўладурғон иллат-касалларни баён қилиб, шуни шифо-даволарини ёздим, лекин бу варақ юзига ёзган сўзларим ўзим 25—30 йиллар шу илм ичинда хизмат қилиб, кўзим бирла кўриб, қўлим бирла ишлаб тажриба қилгонларимду. Агар фарзандларимиздин қайсилари ақл-фаросатли бўлиб зийраклик бирла ушбу сузларни ўз урнида ишлатса, бошқа жоҳил табибларга хожатлари тушмас, деб ўйлайман. Ҳар бир касбларда агар киши хато қилса, зарари молга етар, агар тиб илмида хато қилса, жонга етар.

ФАСЛ

Билмак керакким, кишининг мижози тўрт турлик: қуруқ-иссиқ, хўл-иссиқ, қуруқ-совуқ, хўл-совуқ. Яна иксонда тўрт турлик суюқ модда бўлур, биринчи сафро, иккинчиси савдо, учинчиси балғам, тўртинчиси қон. Киши томоқни еганда, оғиз бўғиздан ўтиб, меъдага тушар. Меъда таомни сиқиб, эзиб ҳазм қилганда тилипи ичакка ўтиб, унда ҳам кераклик нарсалари олиниб, кераксиз нарсалари ташқарига чиқарилур. Меъдада қолғон соф қувватлик суви меъда бирла жигар орасидаги масориқа деган меъда томирлари орқали меъдадан жигарга қуйилур. Бунда қайнаб, қонга айланур. Устига чиққан кўниги сафро бўлур. Чет ёқага чиққан қасмоқлари балғам бўлур, остига тушган қуйқумлари савдо бўлур. Мусаффо — тозаси қон бўлур. Бу қон жигардин юракка ўтиб, ундан ўпкага ўтиб, ўпкага кирган ҳаво бирла тозаланиб, яна юракка ўтиб, юрак томирлари орқали бутун баданга тарқаб, мундин бадан тарбият олиб тураду. Инсоннинг умри бўйинча қон узилмай, шу тартибла юриб тураду. Мана буни қон айланиш, деб айтилур.

ФАСЛ

Сафро туркийда ўт жойи, жигарга осилган ўт халтасида бўлур. Савдонинг жойи қоратолда бўлур. Балғамнинг жойи упкада бўлур. Қон бўлса ҳамма бадандаду, Агар бир тола тукнинг тагига қон етмай қолса, унга заҳмат етар, мана энди бу тўрт суюқ моддалар ўз лойиқ жойинда турса, тан соғ бўлур. Агар ўз чекида турмай, ортиқ ё кам бўлса, иллат-дардлар шундин пайдо бўлур. Бу моддаларнинг ортиқ-кам бўлиши, ғизодин¹ бўлур. Демак, ҳар бир иллат-касалларнинг боши биринчи сабаби емак, ичмак тартибсизлигидан бўлур. Буни яхши билмак керакки, ғизо тартибини яхши сақлаган киши умр бўйича касал-бетоб бўлмаслиги мумкинди.

ФАСЛ

Сафро қуруқ-иссиқ, савдо — қуруқ-совуқ, қон — хўл-иссиқ, балғам — хўл-совуқ. Энди ҳар бир иллат кўпроқ ушбу моддаларнинг инсон баданида ўз мўлжал-меъеридин ортуқ бўлиб кетганлигидан пайдо бўлур. Қон мижоз бўлган кишининг аломати: тани — этлик, юзлари қизил, тўлиқ бетлик, хушфеъл, хушқилиқ, кунгли қувончоқ бўлур. Юраги қенг, ўзи баҳодирсифат, тани қувватли бўлур, Сафро мижоз одамнинг белгиси кўпинча буғдой рангли, юзи этсиз, ўзи қотмол, юраги тор, зардаси тез, ўлтириб-туриши енгил, жонсаракроқ бўлур. Савдо мижознинг аломати — ранги-рўйи қорамтир, баъзиси темирқаро, гоҳ бириси тол рангида. Юзи гўштсиз, ўзи қотмол, ориқ, бадхўй, бадфеъл, қўрқоқ бўлур. Балғам мижозли

одамнинг белгиси — кўпинча оқ тусли, юзлари лўппи, этли, танлари юмшоқ, уйқуси кўп, ўлтириб-туриши оғир, ғамемас, ўзи кўркмас бўлур, қорни катта, семиз одамлар ҳаммаси балғам мижозли бўлурлар.

Фасл. Қуруқ-иссиқ икки турли бўлур. Сафроли қуруқ-иссиқ, сафросиз қуруқ-иссиқ. Агар бир одам сафроли қуруқ-иссиқдан оғриган бўлса, аломати шулки, томири илдам ҳам ингичка солур. Юз, кўз оқлари сарғимтир, оғзининг таъми эрмандек тахир бўлур. Чанқоғи кўп, иситмаси ўткир, баданлари, оғиз-бурун, тил-томоқлари қуруқшаб турур. Бунинг устига сийдиги сариқ булиб, кўнгли айниб, оз-кўп сафро ёндириб (қустуриб) турса, бу оғриқнинг албатта сафродан бўлгонлигига ҳеч бир шак-гумон қилмаслик керак. Агар сафросиз қуруқ-иссиқ бўлса, оғизнинг тахирлиги, юз-кўзнинг сариқлиги, кўнгли айниб, сафро ёндиришлиги бўлмайду. Бошқа аломатлари бўлур.

Фасл. Хўл-совуқ ҳақ икки турли бўлур. Балғамли хўл-совуқ, балғамсиз хўл-совуқ. Агар бир киши балғамли хўл-совуқдан оғрив, аломати шулким, томирлари йўғонроқ бўлиб, ақрин (секин-секин) юмшоқроқ, бўшроқ солур. Ташналик, оғзи бемаза бўлмас, оғзи-бурун сувланиб турур. Кўз-қовоқлари шишмол бўлур. Уйқуси кўп, иситмаси бўш, пешоби оқ, баданлари оғир бўлур. Агар балғамсиз хўл-совуқ бўлса, оғиз-бурун куп сувланмас, юз-кўзи қовоқлари кўпчиб, шишмол бўлмас. Бошқа аломати ўрнида бўлур. Агар бир киши қон куплигидан оғриган бўлса, аломати шулки, томири йўғон бўлиб, тўлиқ бўлиб, ҳам илдам, ҳам юқорига сачраб, қаттиқ тез солур. Юз-кўзлари, оғиз-дудоқлари қизил бўлур. Айниқса, тил уч четлари ортиқроқ қизил булур. Оғзи қон тамланиб, жигар маза бериб турар. Боши, кўзлари, қовоқлари, бутун баданлари оғирлашиб, музгак босиб турар, қўл томирлари, чекка томирлари кукариб, ирғиб чиқиб турар. Иситмаси қаттиқ бўлиб, ўзи терлаб турар. Пешоби қизил бўлур. Агар киши қуруқ-совуқдин оғрив, аломати шулки, томири ингичка бўлиб, кўи юқори кўтарилмай остинроқ солур. Лекин уриб турган томирға қўл босиб турса, қаттиқроқ уринур. Оғиз-бурун, юз-кўзлари, бошқа баданлари қуруқшаб турар. Уйқуси оз бўлиб, фикр-хаёлида ҳар турли қарама-қарши ўй кўп бўлур. Орқа пешоби қорамтир келур. Иситмаси бўш булур.

Фасл. Оғриқ юқорида айтилган 4 модда, яъни, сафро, савдо, балғам, қон — шуларнинг бирида бирови кўпайиб кетганликдан бўлса, бу вақтда танқия қилмоқ лозим бўлур. Танқия деб ошқуча моддани дори билан бадандин чиқазмакни айтулур. Агар моддасиз бўлса таъдил кифоя қилур. Таъдил деб, мижозни ўз ҳолига ёндириб, тuzатмакни айтулур. Масалан, совуқ бўлса, иссиқлик қилур, Иссиқлик бўлса, совуқлик қилур. Қуруқ бўлса, ичидин-тошидин хўл нарсалар бирла даво қилур. Мана шуни таъдил дейилур.

Фасл. Танқия уч нарса бирла бўлур. Биринчиси сургу қилмоқ, иккинчиси қустурмоқ, учинчиси қон олмоқ. Қиш кунлари сургу қилмоқ яхшироқдур. Сабабки, иллат пастроқдаги ичакларга яқинроқ бўлур. Буни сургу билан чиқазмоқ осонроқдур. Ёзги иссиқ кунларда иллат моддаси юқори тарафларга, меъда устига ўрлар. Буни ёндириб (қусуб) ташламоқ энгилроқ бўлур. Буни яхши билмак керакки, дунёдаги борлиқ нарсанинг бир сабаби бордир. Сабабсиз ҳеч нарса бор бўлмас. Оллоҳ таоло бу жаҳондаги ҳар нарсани бир неча сабабларга боғлагандур. Бандаларни ҳар ишнинг сабабини излашга буюрадур. Ҳар ишни сабабларини билиб, текшириб ишлашга, сабабли қилғондин кейин шифосини Худодин сўрашга амр қиладу. Сабабсиз бир ишни вужудга чиқармоқлик қудрати одат булмабду. Шунинг учун бемор киши дарднинг сабабини қилмай, Худодин шифо сўраб қараб турса, шариат олдида гуноҳкор бўлур. Худо ҳузурида сўроққа қолур. Дунё майдонида яшагучи киши, хоҳи анбиё, хоҳи авлиё ҳамма сабабга ҳожатдур. Бир ишни сабабларини қилиб, қолганига таваккал қилсун, бўлмаса Худо таолонинг бу дунёга қўйғон низом-қонуниға қаршилиқ қилғон бўладур. Васият: «Бу дунёда ҳеч нарса тан-соғлиққа етмас», «Тан-соғлиқдан улуғ давлат йўқдир». Агар кишининг тани соғ бўлмаса, тўққиз қават кўрпа-тўшақда, олтин тахт устида ётса, ундан не фойда бўлур. Бу дунёнинг роҳати, охиратнинг давлати барчаси тан-соғлиққа боғлиқдур. Буни ҳар қандоқ киши ҳам билса керак. Шундай бўлса ҳам билиб туриб, бу улуғ неъматнинг қадрига етмаслик, тан-

соғлиқнинг йўлини тутмаслик, ўз жонига хиёнат қилмоқликдур. Оллоҳ таоло одам фарзандларидин икки тоифани жаҳон халқи учун улуғ неъмат қилиб яратди. Бирлари пайғамбар анбиёлар, иккинчиси ҳукамолар. Биринчилари одамларнинг ботин дардларига даво келтиради. Иккинчилари зоҳир дардларига шифо келтиради. Бу икки тоифанинг вужудлари, бу дунёга келишлари одам болалари учун Худо тарафидин берилган улуғ неъматдир. Бунинг қадрини билиб, биринчи, пайғамбарларнинг айтганларини қилиб, ботин иллоти куфр, нифоқ дардидин қутулиб, дини имонни тузатмак керак. Иккинчи, ҳукамоларнинг деганларини маҳкам тутиб, тан соғлиғини топмоқ керак. Шунинг учун ҳукамолар, ҳар киши бир таом еб, шу таом яхши сингиб, ҳазм бўлмасдин туриб, очкўзлик қилиб устига яна бир таом еса, ўз кўли бирла заҳар-оғу ичиб, ўзини ҳалок қилгандек бўладур, дейдурлар. Шунинг учун шариатимизда айтилуру: бир киши тўқ қурсоқ устига таом егандин яна ейишга одам топмаса, итга бергани яхшидур. Демакки, бундоқ таом емаклик тан-соғлиқни бузадир. Тарбияти бадан қилиб, тан соғлиқни сақламоқ ҳар бир кишига шариат бўйинча фарздир. Шул тўғрида туйиб туриб, устига шиғаб емаклик, шариатда ҳаром бўлди. Мана анбиёларнинг айтган сўзлари. Шул сўзларга қараб, ҳар бир киши амал қилиши фарздир. Бўлмаса, икки дунёда зиён курадур. Кўз кўриб турадурки, дард-касаллар кўпинча томоқдин бузилиб бўла-дур. Энди ҳар киши нафсини тийиб, емак-ичмакнинг тартибини бузмаса, ундоқ одамнинг тани соғ бўлишига ҳукамолар кафилдирлар. Ақли бор одамга шу қадар сўз етса керак. Инсон дунёда оғриқ кўрмай, таним соғлиқ билан ўтсин деса, 3 нарсани яхши тутсун. Биринчи, емак-ичмакни эҳтиёт қилсин, иккинчи, соф ҳаво, учин-чи, тоза сув. Ҳавонинг тан-соғлиққа кўп дахли бор. Чунки ғизога ҳар кунда уч қайта ҳожат тутса, ҳавога ҳар нафасда ҳожат тушадур. Кўп иллатлар ҳаво бузилгандан пайдо бўладур. Ҳар ким ўзи ўлтурган уйни, кўра жойларини кўп покиза қилиб, тоза тутмоқ керак. Тозалиқнинг тан-соғлиққа кўп дахли бордур. Мусулмончилик ҳам тозалик билан бўладур. Кўринг, агар танга ёки кийим-бошга бир қатра палид нарса тегиб қолса, намоз дуруст бўлмайдур. Эғни-бошларни, танларни пок, тоза тутмоқ, чиркин, сассиқ нарсалардан сақланмоқ, ўзини ҳар вақтда хуш исли тутмоқ керак. Инсоннинг руҳи исли нарсалардан тарбият топадур. Шунинг учун ҳукамолар ёз кунларда ҳар ўн кунда бир ҳаммом — мўрчага тушсин, қиш кунларда 10—15 кунда бир тушсин дейдур. Шариатимиз-да ҳар жума кунда ғусл-тахорат қилмоқ суннат бўлди. Энди бу вилоятларда кўпроқ пайдо бўладурғон иллат-оғриқларни баён қиламиз.

Фасл. Ҳиммонинг баёни. Ҳиммо деб, арабчада иситма, безгакни айтур. Қалтиратиб, титратиб тутса безгак дейилур. Бўлмаса, қизитма, (иситма) тап дейилур. Мана бу юртларда — Ғулжада бу иллат кўпдур. Кўплигини сабабларини айтиб ўтсак, сўз ўзгариб кетадур. Анинг бошқа сабаблари сувнинг бузуқлиги, шаҳарнинг чуқурлиги, ҳавонинг пастлигидир. Бу иситма, безгак кўп турли бўлур. Ҳукамолар 70 неча турлигини баён қилиб, шунинг даволарини айтибдурлар. Биз бу ўринда кўпроқ бўладурғон бир нечаларини айтиб ўтамиз. Безгак катта, кўрқинчли иллатлардан булсаму, кўп бўлишидан одамлар ўрганиб қолиб, кўрқмайдуруғон бўлиб қолибдурлар. Шунинг учун бепарволик қилиб, кўп одамларнинг ажалларига сабаб бўладур. Чунки безгак бир неча ой чўзилса, мундин кўрқинчли иллат пайдо буладур. Дарднинг устига дард бўлиб, ҳалок қиладур. Ҳеч иллат, дардни кичик санағани бўлмайди. Дардни кичик кўриш ўтти кичик кўриб, хонимонини куйдирганга ўхшашдур. Безгакнинг энг биринчи аломати кезаклик (ўқтин) тутиш, тутиб ўтгандан кейин қўйиб беришдур. Гоҳиси ҳар кунда тутадур. Гоҳи-си кун ошиб, гоҳиси уч кунда, мана бу уч турлиги кўпроқ бўладур. Бундан бошқа тўрт кунда, беш кунда, олти кунда, етти кунда, саккиз кунда, тўққиз кунда, ўн кунда бир йўли тутадурғон бўлсаму, булар озроқдур.

Фасл. Безгак иситмаларнинг иссиқ-совуғини ажратишнинг баёни. Билмак керакким, ҳар безгак ахир кун ошириб тутса, албатта сафродин, қуруқ иссиқдин бўладур. Бунинг аломатлари бош оғриқ, ташналик, қўл-оёқнинг оғриши, оғиз-бурун, тил, томоқ қуриш, иситма қаттиқ бўлиш, юз-кўз, тиллари сарғайиш ва қисқа тутиши сафрога қараб бўладур. Агар холис бошқа

нарса аралашмаган сафро бўлса, қисқароқ тутиб ўтадур. Агар озроқ балғам аралашган бўлса, узунроқ ушлайдур. Бунинг иложи уссуликка (чанқоққа) тамрихинди, қора ўрик, ўрик шулардин чилаб қўйиб бераверсин. Лекин оз чиламасин. Қувватли қилиб, кўп-кўп солиб музлатиб ичирсун. Иситмани қайтариш учуноқ безгак хинин доридан чўнг киши бўлса 3 вақт қоғоз гюрошок ичурсин. Лекин бир порошогини дард тутмасдин илгари пайқаб туриб, ярим соат болдирроқ (олдинроқ) ичкизмоқ зарур. Ҳар қандоқ безгакка, айниқса иситмадин бўлган безгаклар учун бундин ортиқ ҳеч бир даво бўлмас. Ёлғизоқ безгак дори иситмаға ва бошқа касаллардаги иситмаларга ҳам бериш керак. Бутун ер юзидаги илгари, кейин ўтган ҳукамо-дўхтирлар шунинг фойдасини кўз билан кўришиб, кўп тажриба қилишиб, ҳаммалари тўхтам қилганлар. Лекин 1—2—3 порошок бирла фойдаси кўринмаса. 9—10 порошоккачалик бермоқ керак. Бунингму фойда-си бўлмаса, бу чоғда дўхтирга қаратиб, бу замонда ривож топган укол дориларни соддирмоқ лозим. Лекин билиб қилса, сургу дори ҳар қандоқ безгак қисмига фойдаси бордур. Ҳар кунда тутадурғон бўлса, тугиб ўтгандан кейин, кундузи тутса кечаси, кечаси тутса кундузи ичилмак керак. Безгак иситманинг ҳар қандоги бўлсин, ёғ-гўшт, қатик зиён қилур. Қовун албатта, зиён қиладур, Балки ёғ безгакни чақирадур. Аммо тарвуз иссиқдин бўлган безгак-иситмаларга фойдаси бўлур. Шундоқ бўлса ҳам сувини сиқиб ичириш керак. Тарвуз сувига тамрихинди чилаб қўшуб ичулса, биринчи даво бўлур. Агар тарвуз сувини — кўпроқ қизиб кетса, берулсун. Баданда сафро моддаси кўп экандур. Дарҳол сургунинг чорасини қилсун. Мана мен фақир бу тўғрида ўзим қилиб, қайта-қайта фойдасини кўрган баёнларини ёзганман. Ҳар киши сургуни ичишга қойим бўлиб, дори ичмаги қийин бўлса, мана бу муборак сургуни шарбат ўрнида ичиб, бизни ҳаққимизга дуо қилсун. Муборак сургу будир. Уч мисқол яхши, тоза, янги санои макка олсун. Дорини аптекадан олсун. Чўп-чорларини тозаласун. Бир тола бўлса ҳам чўйи қолмасун. Икки қадоқ ўрик, ўн мисқол тамрихинди (қорамтирдан қизгимтир тамрихинди яхши бўладур). Йигирма мисқол таранжабин, ярим мисқол қизил гул еки озроқ гулқанд. Агар йигирма-ўттиз дона чилон қўшса, яхши бўлур. Қушмаса ҳам майли. Мана муборак сургунинг аъзолари. Энди муни билаш тартиби шулки, дастлаб санони хўб тозалаб, қизил гул билан қўшиб, бир чойнакка солиб, қайноқ сув қўйиб, утга қуйсун. Жимир-жимир бир оз қайнасун. Кейин ўт таптида турсун. Оз бўлганда 5—6 соат турсун. Таранжабинни бир косага солсун, устига косани тўлғизмай қайноқ сув аралаштириб қўйиб, бир оз тингандан кейин докада сузиб олсун. Сувини тиндириб қўйсин. Тамрихиндини урутидан ажратиб, ипчаларини айириб ўрик бирла қўшиб ивитиб қўйсун. Мана бу нарсаларнинг татиғи яхши чиққанда санони сузиб, бу шарбатларга қўшиб, сув ўрнида ҳар қанча ичса ичаверсин. Ҳам чанқоғини босар, ҳам сургу ўрнида ўтар. Мана ҳар қандоқ иссиқдин бўлғон иллат, майли, қизитма безгак, майли бошқа касалларнинг ҳам ҳаммасига фойда қилур. Тамрихинди ва таранжабин мабодо топилмай қолса, ўрнига қора ўрик, шафтоли қоқи солса ҳам бўлур. Ёлғиз сано ўрик бирламу бўлур. Агар совуқ мижоз одам ёки совуқ безгак иситмаларга бу муборак сургуни қилмоқ бўлса ярим қадоқ кўк кишмиш, беш мисқол яхши сано, уч мисқол қизил мия илдизи, бир ярим мисқол арпабодиён, ярим мисқол қизил гул, кишмиш билан қизил мия илдизини тозаланиб бир қачаға (идиш) чиласун. Сано, арпабодиён, қизил гулни чойнакка солиб, қайноқ сув қўйиб, қайнатсун. Бошқа дориларни татиғини чиқариб, сузиб, шарбатларини бир-бирига қўшиб, илмонроқ ичса, совутиб ичса, ҳам майли. Лекин холис сувни ичмакчи бўлса, илимон ичмак керак. Билмак лозимки, сургу ичадурғон киши уч кун болдирроқ ич қотирадурғон нарсалардан сақланиб, мулойим ғизолар еб турса, сургу бемалол амал қилиб, қурсоқ оғритмай яхши тозалайдур. Гурунчдин бўлғон ғизоларнинг ҳаммаси қабзият қилур. Мулойим ғизоларнинг ичинда ҳаммадин яхшироғи товуқ шўрвасидур. Лекин семиз бўлмоғи, ёш жўжа бўлиши шартдур.

Фасл. Агар безгак ҳар куни тутса, бўшроқ, узун эзилиб ётса, бош оғриқ йўқ бўлса, аммо ташналик гоҳи бирида бўлмас. Кўз қовоқлари шишмол бўлиб, юзлари ўтуққандек кўринса, совуқдир. Биринчи аломати узоқроқ эзилиб тутиб, бушроқ тутушдур. Бу турлик безгаккаму хинин фойда қилур. Лекин гоҳида фойдаси билинмайму қолади. Агар безгак дориси фойда

бермаса, беш мисқол тоза хитой реванчин, уч мисқол арпабодиённи қайноқ сувга солиб, қайнатиб, яхши татиғи чиқсин. Арпа бодиённи болдирроқ солмоқ керак. Чунки мазаси кечроқ чиқар. Мана шундан ҳар куни 4 вақт, ҳар ичганда ош қошиқда иккида-учдан ичсун. Чўнг киши бўлса, агар бола бўлса, бирдин ичсун. Бу дорини ўзим тажриба қилиб кўриб, фойдасини кўрдим. Буткул бўйи, қўл-оёғи, қорни шишган, арабчада истисқо деган (дўхтирлар водианка деган) шишлик иллатга ҳам мундин ортуқ даво йўқдур. Реванчини хитойчада диҳонг дейдур, Лекин қорайган, эскирмаган, кучи кетмаган янги, яхшироғини топиб олмоқ керак. Сабабки, ҳар бир дори эскириб қолса, кучи кетиб, фойда қилмайдур. Бу кунги дорифурушлардаги дорилар кўпинча халта теги бўлиб, сурилиб қолган дорилардир. Шунинг учун қорин оғритмоқдин бошқа фойдаси йўқ. Яна бир иложи ҳиндибадбўйдин ҳар куни жўхори донасидек ютсун. Буму совуқдин бўлгон безгак-иситмаларга фойдаси кўпдир. Елқурсоқ кишиларга ҳам фойдаси кўпдур. Агар совуқдин бўлса, бу ҳиндибадбўй деган дори шу ила тоғларидин чиқар. Ҳар қайси дўконда бордир. Сарифидан кўра қизғимтироғи яхшидур. Яна бир иложи мен кўп ишлатган тегаракбош сарикгулнинг арақи, агар арақиси бўлмаса, ўзини қайнатиб, ҳар кунда 3—4 қатим, шунинг сувидан ҳар ичганда 2—3 қошиқ ичса, ҳар турли совуқ безгакларга, гоҳида иссиқ-безгакларга ҳам фойда қилур. Бош оғриққа, курсоқ оғриққа, меъда ичаклардаги қуртларга кўп фойда қилур. Тажрибадан ўтган. Бу ерларда ҳам топилур. Кучсизроқ бўлса ҳам оқи фойда қилур. Гап унинг ўрнини билиб ишлатмакда. Лекин пишган вақтини билиб олмоқ керак. Агар 3 кунда бир тутадурғон безгак бўлса, безгак қуруқ-совуқдин бўлур. Яъни, куйган сафродин пайдо бўлур. Сафро ўз вақтида чиқарилмасдин баданда туриб қолса, куйиб қорайиб кетар, Сарифлиги йўқ бўлиб, қорайиб қодур. Буни савдо деб айтилур. Арабча қора демак бўлур. Мижоз сафро борлиғида қуруқ-иссиқ бўлса, савдога ўрилгандин кейин қуруқ-совуққа айланадур. Бу турлук безгакнинг кўпинча аломати сўл ёқ биқинда санчиқ бўладур. Ҳар икки кун ўтуб, учинчи кунида тутар. Бунга ҳам неча хил дориларни бериб кўрдим, Лекин тоза риванч бўлса, бундан ортиқ дорини кўрмадим. Юқорида ёзилган миқдорда ҳар ҳафта — 10 кун, балки 15—20 кунгачалик тўхтамаса, узмай ичмак керак. Буни ҳам тажриба қилиб, кўп фойдасини кўрдим.

Фасл. Зинҳор-зинҳор иситма-безгак бўлганларнинг сиртидин ёғ ва ёғли нарсаларни суртмаслик керак, кўп зарари бордур. Аммо совуқ безгак иситмалар учун жўзбувага ўхшаш нарсалар эзиб суртса, фойдаси бўлур, зиён қилмас. Лекин пошўя қилиш, яъни сувга лойиқ нарсалардин солиб қайнатиб, шунинг бирла қўл-оёқларини ёки тамом баданларини ювишлик фойда қилур. Ҳукамолар буни пошўя деб айтурлар. Дўхтирлар ванна дейдур. Бу ўринда ўзим тажриба қилган, фойдасини кўрган бир неча пошўяни баён қиламан. Агар (иситма) тап безгак қуруқ-иссиқдин бўлса, мунга лойиқ пошўя шулки, агар ёз кунлари бўлса, (тол) сўтатнинг майда ёпирмоқлик бутуқларидин 2—3 тутам олиб, муни тош устида ёки ёғочга қўйиб, сўқиб, бир оз эзиб, бир челак сувга солсун. Устига кова(ошқовоқ)дан 2—3 парчани қириб солсун. Агар бирорта чангал гул, бинафша қўшса, яна яхшироқ бўлур. Арпа кепаги ёки арпани чала янчиб, бир ҳовуч мундин солса, мана шуларни қуввати чиққунчалик қайнатиб сузиб олиб, ёз сувидек қилиб, беморни шуни суви бирла ҳар куни ювилса, кўп фойда қилур. Лекин касал кишига малол келтирмай ювсин, Бу пошўяни иссиқдин ҳар турли тап қизитмаларнинг ҳаммасига фойдали кўрдим. Озроқ эрмонқўрай қўшиб қўйса, яхши бўлур. Агар иситмаси совуқдин бўлса, буғдой кепаги, уч чангал эрманқўрай, агар бор бўлса арпабодиён, мана бу учовини яхши қайнатиб, таҳорат сувидек қилиб, ювсун, Буму фойдалиқдур. Пошўя қилмоқ учун чўнг-кичикка бўлибму ёш болаларга кўп нафлидур.

ФАСЛ. ҲУҚНА ҚИЛМОҚНИНГ БАЁНИ.

Ҳуқна деб арабчада амалчани; яъни клизма қўймоқни айтилур. Бу иш илгаридан бери ислом ҳукамоларидин ишланиб келинган нарсадир. Кўп яхши илождур, Бу замонамизда машина клизма пайдо бўлиб, ҳаммага расм-одат бўлиб қолди. Клизма қўйишнинг бир неча

турларини бу ўринда кўрсатиб ўтаман. Мошина қўйиш иллатга қараб бўладур. Буни ҳам иссиқ-совуғи бор, агар иссиқ иллат бўлса, совуқ дорилардин, агар совуқ бўлса, иссиқ дорилардин қайнатиб, шунинг сувида қилмоқ керак, Шунда фойда тезроқ кўринур. Мошина қўйганда, бир қатим қўйибла тўхтатмай кети-кетидан 2—3 йўл қўйиш керак. Даствлабки қўйганда, мошина қачани тўлғазмасдин илимон сувға шўрлиги билингандек қилиб, туз солиб, шунинг бирла бир қатим амал қилсун. Суvidан чиқазгандин кейинроқ оғриқни ҳолига қараб, бир қатим ё икки қатим амал қилсун. Лекин ҳар вақтда амалнинг суви илимон бўлмоқ керак. Албатта, совуқ бўлмасин. Ортиқча иссиқ ҳам бўлмасин, зиёни бор. Амалга қўшиладурғон совуқлик дорилар гулбинафша, нилуфар, арпанинг суви, сўгат(тол)нинг қайнатқон суви. Мана бу дориларнинг ҳаммасидан оз-кўп аралаштириб, қайнатиб, амалча сувини шундан қилмоқ керак. Ҳаммаси бўлмаса, бир-иккиси бўлсаму, кифоя қиладур. Агар оғриқ бўлмай, ич бўшатиш учун амалча қилмоқ керак бўлса, атир совунни эзиб, қилса ҳам бўлур. Амалча қилганда киши 5—10 минут ичакда сақлаб туриб чиқарса, яна бу яхшироқ фойда қилур. Бўлар-бўлмасга амалча қилавериб, озорланиб қолган ҳам яхши эмас. Зарурат бўлғонда қилгани яхши. Соғлиқни сақлаш қонуни бўйинча, ҳар кеча-кундузда бир қатим ич келмак, томоқ еб турган кишига агар мундин ўтиб кетишини билсинки, мижози бу-зилғон бўлур. Ичнинг вақтида юриб туриши, тан-соғлиқнинг аломатидур.

Фасл. Қайси иллатдан иситма қаттиқ бўлса, айниқса, тиб касалларида қизитмаларга беҳабар қолмай, компресс қилиб турмоқ кўп зарурдир. Бўлибму ёз кунларида мижози иссиқ одамларда мунинг кўп фойдаси бордир. Агар компресс қилгондан сирка-уксус қилиб қилса, ҳарорати анча қайтади. Айниқса, бош устига узмай қилиб туриш керак. Кўп ўтказмай, янгилаб тез-тез алиштириб туриш керак. Агар (ошқўки) юмғоқ сутни янчиб, ковани қириб аралаштириб, сирка сувини қизитиб бошга чапласа, дарҳол фойдаси кўринур. Лекин шуни ҳам устидан чупракни (латтани) ҳўллаб, салқин-муздек қилиб, йўткаб-йўткаб босиб туриш керак. Агар қизитиши қаттиқ, ўткир қизитса, бу ҳолда катта чойшабни сувга солиб, шунга ўрамоқ керак. Ёки тол ёпирмоғини сувга солиб, шунга ўраб ётқизилмоқ керак. Кўп фойдаси бордир. Бўлибму тиб иллатларида мундин беҳабар қолмаслик керак.

ФАСЛ. САРСОМ ИЛЛАТИНИНГ БАЁНИ

Сарсом деб арабчада кезик (юқимли) терламани айтур. Дўхтирлар тиб дейдур. Қора кезик, телба кезик, тўғри кезик бўлиб, уч қисмга бўлинур. Аспи чиққан, яъни баданга қизил майда нарсалар тошиб кетган кезикни дўхтирлар сипной сып дейдурлар. Бу иллат кўп кўрқинчли ҳам юқумли иллатдур. Энг қаттиги уч кундан ўтказмас. Енгил, яхшиси еттинчи куни терлаб, енгил тортуб қолур. Бу иллатга кўп эҳтиёт бўлиш даркор. Фақир бу иллатга кўп қараб, анча тажриба пайдо қилганман. Сарсом, яъни терлама кезик иллатининг ўзига хос махсус бир неча аломати бордур. Шу иллатлар, яъни яхши текшириб, аниқ кезиклигини билгандан кейин давосига биз кўрсатган йўл бирла киришмак керак. Бу иллатларнинг аломатлари шуки, даствлабки биринчи куниеқ иситма бирла бошлар. Бу қизитма кундин-кунга зиёда бўлур. Еттинчи кунгачалик агар енгилроғ бўлса, еттинчи кунда бир яхши тер келиб, шунинг бирла кундин-кунга енгилликка юз қўяр. Бу иллатда яхши тадбир қилинмаса ёки вақти етмасдин туриб, таом еб қўйса узилиб қолиб, 40-50 кунга чўзилиб кетадур. Тарбия қилмоқ керакким, ҳар иллатнинг узилиб қолғони, бошлаб ётқонидин оғирроқ бўлур. Кўп одамларнинг ажалига сабаб бўлур. Мундин кўп эҳтиёт қилмоқ керак. Кўпинча узилиш, дард чиқмасдин туриб, томоқ еб қўйғонлиқдин ёки оғирроқ томоқ еб қўйғонлиқдин ёки ҳаракат қилиб, уён-буён юрганлиқдин бўлур. Гоҳида қаттиқ хафа бўлғондин бўлур. Кўп эҳтиёт бўлмоқ керак. Ниҳоят нозик иллатдир.

Фасл. Иссиқ кезик, совуқ кезик бордур. Ҳар икковида ҳам жовлиб ётар. Гоҳи кишида даствлабки кундаёқ пайдо бўлур. Гоҳида 2-3, гоҳиси кўп жовлир, гоҳиси озроқ. Дарднинг кўп-озлигига қараб бўлур. Агар сарсом бўлган киши беҳуш ақли билан ётса, уён-буён кўп ўзини

уринтирмай, ортиқча кўп жовлимай усулиқни (суюқлик) сўраб кўп-кўп ичиб турса, кўнгли очик, ўзи сергак бўлса, яхшилик аломатидир. Ҳаммадин оғирроғи беҳушлик билан ётса, сувга рағбати йўқ бўлса ёки бир қошиқ-ярим қошиқ ичиб, ортиқча ичмаса, ётиши тинишсиз бўлса, бунинг устига тили оғирроқ бўлса, оёқ-қўлларини кўп йиғиб-узатса мана булар оғирлик, қўрқинчлик аломатидир. Кезик сарсом илллати кўпинча, иссиқдин, қон, сафродин бўлур. Гоҳида совуқлик балғамдин бўлур. Иссиқ сафродан бўлса, аломати иситмаси қаттиқ жовлиши бор, ўзи бадхулқ, чанқоғи кўп, юз-бети тезда ориқлаб кетар. Агар иссиқ қон зиёдалиқдан бўлса, юз-кўз, тиллари қизил, томир ирғиб чиққан, иситмаси қаттиқ бўлса, сафродин бўлгандек эмас. Лекин ҳар икковида ҳам лаблари ёрилиб, тиллари каз бойлаб, гоҳиси қорайиб, гоҳиси саргайиб, қуруқшаб турар. Совуқдин, балғамдин бўлғоннинг белгиси иситма бўлмас, бўлса ҳам оз бўлур. Ўзи беҳуд, карахт-ҳайронликда ётар, ташналик бўлмас, агар ҳуши, тили бўлмаса умид йўқдир. Билмак керакким, кезик иллатнинг қайси турлиги бўлса ҳам сабаби шулки, миянинг пардаси шишиб, остидаги мия юмшоғини босур. Шунинг учун ақл алмашиб жовлиб турадур. Энди бунинг даволарини баён қиламиз. Бу иллатнинг ҳар қандоғи 7 кунгача кўчиб турадур. Агар 7-куни Худонинг амри билан дард енгилса, 8-кундан бошлаб енгиллик бўлур. Агар шу кунда дард енгса, кундан-кунга пастлаб кетар. Шу учун ҳукамолар бу кунни кураш куни деб айтурлар. 7-куни терламаса, ул вақт 9-11-13-15-17-19-21-27 кунгачалик ҳаммаси тоқ кунларда бўлур, Лекин 17-кундин ўткандан кейингиси хатарлидур. Бу иллат нозиклигидан сўзни узатиб ёздим, яна кўнгилда кўп сўз қолди. Вақт торлигидан ёзолмадим. Энди бу иллатнинг тадбирларини айтайлик. Агар иссиқ кезик бўлса, биринчи кундан бошлаб юқорида айтилган совуқ дориларни қайнатиб, шунинг сувида амалча қилсун. Ҳар қилганда 2-3 қайта қилсун. Мумкин бўлса, ҳар кун қилсун. Бўлмаса касалнинг ҳолига қараб, кун оралаб қилиб турсун. Иложи бўлса, ҳар кунда қилғони яхши. Амалча билан ичи келгандан кейин усулликка (суюқликка арпа суви) кашкоб берсун. Арпа кашкоб баёни шулки, 2-3 қадоқ арпани (туйиб) туклаб, оқлаб тайёр қилиб олсун. Шу арпадин бир ош қошиғини ўлчаб, совуқ сувда ювиб, сирли (малированний) идишга солиб, устига сув қошиқда 30 қошиқ сув қуйсун. Демак, бир ҳисса арпага 30 ҳисса сув қуймак керакдур. Тоза булоқ суви бўлсун. Шунини мулойим ўт бирла тенг ярми кет-гунчалик қайнатсун. Тенг ярмига келганда, шу сувни тиндириб, бошқа идишга олиб қўйсун. Мана шу сувдан ҳар қанча ичса қеча-кундуз демай бераверсин. Оз ичса ҳам, кўп ичса ҳам шундан ичсин. Агар буни кўп кўтармай қолса, мундин ҳар кунда 2-3 вақт, оз бўлса 2-3 коса, бўлмаса 3 пиёла ичсун. Бу кашкобда кўп фойда бордур. Ёзиб ўтирса сўз узайиб кетар. Қолган вақтларда тамрихинди, қора ўрик, олча, ўрик, таранжабин — шуларни шарбат қилиб бераверсун. Тамрихинди билан таранжабин суви ҳам кўп фойда қилур ва ҳам ичишлик бўлур. Тамрихинди бир сар бўлганда, таранжабин 2-3 саргача бўлсун. Бу шарбат ични ҳам мулойим қилиб турар. Ичи қабзият бўлиб кўп келмаса, бу шарбатга 3 мис-қол тоза санои макка қўшсун. Кўп мулойим сургу бўлур. Аммо бирданига қаттиқ сургу қилса, кўп яхши бўлмас. Бошига латтани ҳўллаб, агар иситмаси қаттиқроқ бўлса, музлик сувга солиб, салқин қилиб бошга ёпиб турмоқ керак. Тамом баданини компресс қилиб, катта чойшабни совуқ сувга солиб ўраса, яна яхши бўлур, Иситманинг оз-кўпига қараб қилгай. Агар тамрихиндига ўхшаш нарсалардан йўтал пайдо бўлса, бу ҳолда тамрихиндига чилон қўшсун. Ёки кашкоб сувига қаноат қилсун. Бу иллатга ҳукамолар гулбинафша кўп фойдали дебдурлар. Мен ўзим тажриба қилиб кўрдум, фойдали экан. Бир мисқолчасини бир чойнакка солиб, чойга ўхшатиб дамлаб ичсун. Гулбинафшани қайнатмай, қайноқ сувга дамлаб қўйиб ичсун. Шу бинафша сувига озроқ 3-4 томчи анисиви сувидан томизиб қўйсун. Иншооллоҳ раббил оламин, биз дегандек қилиб турса, бу иллатга Худо таоло осонлик билан шифо берур. Алҳамдулиллоҳ, шу тартиб бирла кўп мусулмонларнинг шифосига сабаб бўлдим. Менинг қўлимда бу иллатдин кам зое бўлди, балки бўлмади десам ҳам бўлур. Лекин дўхтирлар қўлида бойлардин кўп зое бўлди. Улар ҳар бир илмни шапкаси борлардин кутарлар. Шунга қараб, Худои таоло ўз суйганларини қўлида ҳалок қилур. Ўз мусулмонларининг қўлида шифо топқандин булар қўлида ҳалок бўлганни ортиқ кўрсалар

керак. Буларда диёнат ҳисси буён турсин, миллат ҳислариму йўқдур. Шунинг учун кундан-кун харобликдамиз. Агар бу сўздин дoston бошласак, бошқа бир китоб ёзишимиз керак. Хайр, бу сўз қолсун. Агар тер келиб ёки тер ўрнида бошқа сабаб бўлиб, иллат ёниб касал енгиллаб, иситма совуса, жовлиш тўхтаса, кўнгли очилиб томоқ талаб қилса, уйқу ҳам оз-кўп пайдо бўлса, ич пишиш, юрак ториқиш тўхтаб қолса, дард чиққондин аломатлари очик билинса, мана шу вақтда томоққа киргизиш керакдур. Даствлабда томоқ беришда жўжа товукдин шўрва қилиб берсун. Чақирмаган жўжа бўлса яхшироқ. Макиён-хўрозга ўхшаш, лекин семиз бўлиши керак. Шўрва қилиш тартиби шуки, бир жўжани учдан бирини солиб, 6-7 дона қора ўрик солиб қайнатиб, яхши пишурсин. Ёнғоқчалик хамиртурушни докага тутуб сувда эзиб, тилпини докада қолдириб, сутини шўрвага қўшуб қайнатсун. Бир ичишлик хушхўргизо бўлур. Ҳам енгил бўлур. Шундоқ қилиб, бир неча кунлар енгилроқ томоқ еб туриб, ғизонинг оғир-енгил сингишини пайқаб туриб, бошқа гизоларга киришмак керак. Яна бу иллатга ўзим ишлатган, кўп фойдасини кўрган дорилардан бири исканжабил риванчий деган шарбат доридур. Бу дорини қилиш осон, ҳам ўзи кўп фойдали бўлғонлиги учун бу ўринда ёзиб қўйдим. Ҳар қандоқ безгак-иситмаларга ҳам кўп фойда қилур. Шарбатни яшаш тартиби будир. Бир қошиқ яхши ўткир узум сиркасини бир сар риванчий, агар мусулмон сиркаси топилмаса, ўрис сиркаси ҳам бўлса керак. Аввал риванчинни янчиб, дока халтага солиб, бир-икки коса сувда тамом кучи чиққунчалик қайнатсун. Риванчни эзиб, янчиб, ҳеч таъми қолмагандан кейин, тилпини олиб ташлаб, шунинг сувига сиркани қўйсун. Агар ўрис сиркаси бўлса, тенгшаб қўйсин. Шакарни солиб, мулоим қайнатиб бир шишага олиб қўйсун. Агар кўп ўткир бўлса, ўзидан ўткир қайноқ сув қўшиб бир қошиқдан ичсун. Кўп фойдали нарсадур. Ҳар қанча сиркаси ўткир бўлса, риванч тоза бўлса, шарбати шунча қувватли бўлур. Бир кунда 3 вақт устидин қиладургон даволардан бириси шулки, беморни сўяб ўртурғизиб қўйсун, агар ўсиқроқ бўлса, ётқизиб туриб, ўткир устара билан уста киши билдирмасдан, малол келтирмасдан бош тепасидин олақандек жойининг сочини туширсин. Бош чўрасига қон оқиб кетмагидек қилиб, латга ўраб қўйсин. Андан кейин бир жўжа товук ёки кабутарни олиб келиб бир киши тутиб берсин. Яна бир киши ўткир пичоқ билан беморнинг бош устига бўғизласин. Иссиқ қонини мия устига оқизсин. Қони тўхтар-тўхтамас, жони чиқишга қарамасдан қорнини ёриб, иссиқ бўйича қорнини ёпсин. Беморни аста ётқизиб қўйсун. Бу нарса бир соатгачалик мия устида турсун. Сўнгра олиб ташлаб, иссиқ-илиқ сув билан покиза ювиб ташласин. Ювмай қўймасин. Мана бу амалда ўзим қилиб кўриб, фойдасини билдим. Ҳуши йўқ ётганларга сабаб бўлиб ҳуш кирди. Бунинг ҳам ҳолат ўтса, эскарини керак. Яна бу иллатда по-шўя кўп фойдалидур. Пошўя қилишнинг таъсири шулки, юқорида безгак баёнида айтилган совуқлик дорилардин қайнатиб, сувини сузиб олиб, таҳорат сувидек қилиб, беморни каравотдек жойга ўтиргизиб, пошўя сувини чуқурроқ идишга қўйиб, икки оёғини шу сувга ботирсин, Тиззасигачалик бир одам кучли қўл билан тинмай сув ичида беморнинг оёғини тиззасидан тубанга қараб сидириб эзғилаб уқалаб берсин. Сув совугунчалик, агар беморнинг кўнгли очик турса, юраги сола бошласа тўхтатсун. Мана бу тариқа пошўя қилмоқ ҳар турли иситмаларга, бош оғриқларга кўп фойдалидур. Тажриба қилиб фойдасини кўп кўрдим. Қизитма бош оғриқларга икки-уч бор қилгандаёқ фойдасини очик кўринур. Лекин беморга малол келтирмай қилиш керак.

ФАСЛ. ЗОТИЛЖАМНИНГ БАЁНИ

Туркийда қогун, қирғизлар қобирғадан сесканган қон тукурған санчиқ дейдур. Рус дўхтирлари воспаление дейдурлар, Туркистон вилоятларида кўпроқ бўладурғон иллатларнинг бирови шулдир. Бу иллат ҳам кўп оғир, хатарли, қўрқинчли иллатдур. Алҳамдулиллоҳ, бу фақир ожиз бандасига Худои таоло бу даҳшатли иллат тўғрисида кўп яхши тажриба бергандур. Бу дардга мубтало бўлган одамларни вақти ўтмаган бўлиб, бошқа киши аралашмай, ўзим қараган бўлсам, агар ажал етмаган бўлса, иншооллоҳ, бир киши зое бўлмас десам, ёлгончи

Бўлмасман, Худо ёлғончи қилмас. Энди бу ўринда тажрибаларимни баён қиламан. Бу иллат ҳам кўпроқ иссиқ сафродин ва ҳам қондин пайдо бўладур. Бу иллатнинг беш нишон аломати бор. Биринчиси, йўтал, иккинчиси, қовурға тагида санчиқ, учинчиси, иситма, туртинчиси, нафас танглиги. Агар нафасни қаттиқроқ тортса, биқини санчиб, нафас олғизмайду. Бешинчиси, томирнинг юқорига ўрлаб илдам солиши. Сафродин бўлса, юз-кўз, тилларнинг сариқ бўлиши, қондин бўлғонда буларнинг қизиллигидир. Энди бу иллатнинг тадбири шулки, дастлабда орқаларига 7-8 жойга ўт билан бонка қўйсун. Нақ санчиқ бор жойга бонка қўйганда шу жойдан чекиб, икки-уч қошиқ қон олсун. Бонкани 2-3 қайтариб, шу уринга солсун. Бундин кейин узун докани иссиқ сувда чилаб, иссиқ бўйинча ўраб, пахта қўйиб боғлаб қўйсун. Бир кеча-кундузда 3-4 қатим янгилаб, йўткаб (алмаштириб) турсин. Лекин сувни қайноқ қилиб, эт қўймагундек қилиб урасун. Совуб қолмасун. Иккинчи тажриба шулки, дарҳол амалча қилсин. Чорак қадоқ ўрикни қайнатиб, шунинг суви билан амалча қилсун. Бу иллат ҳам 7 кунгачалик кучаб тураду. Ҳар кунда амалча қилиб, гоҳида гулбинафша нилуфар сувидан қилсун. Ичишига бўлса, арпа кашкобга чилон солиб қайнатиб, шунинг сувидин берсун. Яна гулбинафша, нилуфар, қизилмия илдизи — бу уччовини дамлаб, сувидин бериб турсин. Зинҳор тамрихиндига ўхшаш аччиқ нарсаларни бермасун. Йўтал кўпайиб кетар. Агар испағулни қайноқ сувда чилаб қўйиб, шунинг қаймоқ ширасини чиқазиб, яна оқ гулхайрини ёки бунинг илдизи ни қайнатиб, шулардин эзиб, ширасини чиқазиб, дори сувларига қўшиб ичса яхшироқ бўлу. Бу сувлар мадда иллатни пиширади, беморнинг ичишига сут берсин. Сут беришнинг тартибини охирида ёздим. Шунга қара. Йўталганда бўшлик билан қон аралаш (бал-ам) хапрукларни осон чиқазур. То иллат моддаси бўлган шу нарсалар чиқиб, адо топмагунчалик бемор ором топмайду. 7 кундин утганди бошлаб, кўпинча бу оғриқ терлаб, баъзиси терламаёқ иситма санчиқ йўталлари пасанча тортиб, энгиллай бошлайду. Буни ҳам томоққа дастлаб кирганда кезикка ухшаш энгил томоқлардин бошлаб эҳтиёт билан ғизога киргизмак керак. Оғзи кезик иллатида, зотилжам иллатида беморнинг оғзи бус (ҳидланиб) бўлиб кетар. Бунинг иси димоққа уриб янаму жовлишини кўпайтиру. Шунинг учун оғзини тез-тезда чайқаб турмоқ зарур. Ҳаммадин яхши аптекада борний кислота деган оқ арзон дори бор. Шунини қайноқ сувга солиб, шу билан чайқасун. Бу куп зарур ишду. Бу иллатнинг гоҳи бириси кўп оғир бўлиб, нафас олдирмай, ётол-май, агар ётса нафаси қисиб, энтикиб, санчиғи кучаб кетаду. Мана бу вақтда кўп қўрқинчли бўладур. Энди қандоқ тадбир қилмоқ керак.

Бунинг тадбири шулки, зигир, арпа уни, гулбинафша, ошқовоқ уруғи, бор бўлса оқ лайли гул, зиғир билан қовоқ уруғини хўп майда янчиб, озроқ буғдой кепаги қўтдиб, ҳаммасини сувда яхши қайнатиб, қуюқ аталадек булганда санчиқ бор тарафга етгудек чупрак устига малҳамдек қалинроқ яйратиб солиб, шуни санчиқ устига иссиқ бўйича тортиб, пахта қўйиб боғлаб қўйсин. Бир кеча-кундузда уч қатим йўткаб, иссиқ-иссиқ боғлаб турсун. Биринчи қилгандаёқ фойдаси маълум булу. Тажрибадин ўтган ишду. Агар бу иллат 40 кунгачалик тозаланиб яхши бўлиб кетолмаса, сил касалига айланиб кетар. Кўкраги ғиж-ғиж бўлиб, нафаси қисиб, юрак солиб туриши йўтал тўхтамаслик, силга айланганлик аломатидир. Сил касалдин тузалмак куп мушкулду. Юқоридаги дори сувларини ичилганда, анисивидан томизиб хушбўй қилиб берсун. Фойдаси борду. Билмак керакки, гоҳида ёлғон зотилжам бўлу. Бунинг аломати иситмасиз йўталишлар бўлмас. Ёлғиз қовурға остида санчиқ бўлу. Бунинг иложи шуки, буғдой кепагини докага тугиб, қайноқ сувга солиб, чала сиқиб ташлаб шуни санчиқ бор жойга иссиқ-иссиқ боғлаб қўйсин. Иншооллоҳ, шифо топгай. Лекин чин зотилжамда ел тўхтаб қолди деб, тузкепак қовуриб босиб, кесакни қизитиб босиб қўйса, дард кучайиб кетар. Кўп зарар қиладу. Шунга эҳтиёт бўлмоқ керак. Бу кейинги тажрибаларимизда зотилжам иллатида сутни кўп фойда қилғонлигини кўрдим. Қарасам, дўхтирлар ҳам бу иллатга сут беришар экан. Лекин ҳар кунда уч вақт бермак керак. Иложи бўлса, янги соғдириб, пишириб, иситма жуда қаттиқ бўлмаса ярим сут, ярим қайноқ сув қўшиб, иситма қаттиқ бўлса, икки ҳисса қайноқ сув қўшиб бир ҳисса сут берсин.

ФАСЛ. ИСТИСҚОНИНГ БАЁНИ

Шишиқ иллатини рус дўхтирлари водиянка деб айтурлар. Бу ллатнинг сабаби, юрак, ўпкада қон томирларининг баъзиси тўсилиб, қон яхши юролма, қонга сариқ сув қўшилиб баданга тарқаб ингмай, шишиқ пайдо бўлур. Бу иллат ҳам уч қисмдир. Биринчиси, арабча лахми дейдур. Бошдин-оёқ гўбтак бўлиб, шишиб кетар, айниқса оёқлари ортиқчароқ шишар. Бу шишиқларга қўл босса хамирга босгандек, чуқур бўлиб қолур. Чуқурлиги дарровда текисланмас, мана бу қисми осонроқ, енгилроқ қисмидир. Фақир бу оғриққа йигирма беш йил ичида кўп тажрибалар ўтказдим. Бир неча одамлар биз дегандек парҳез тутиб, соғайиб кетдилар. Гоҳ бирлари биз кўрсатган йўлда туролмасдин шу дард билан ўлиб кетди. Буму хатарли, қурқинчли иллатдан деб саналур. Ҳар шифонинг боши парҳез тутмоқдир. Парҳезни яхши тутса, ҳар қандоқ даво қилган ҳақим бўлса ҳам дарддан холис қилур. Парҳез қилмаган бемор, ҳукамонинг сўзини олмағон касал ўз жонига ўзи душмандур. Шуни яхши билмак керакки, энди яхши қулоқ солиб, зеҳни қўйиб туринг. Бу иллатнинг илож доволарини, парҳезларини баён қилиб ўтай. Дастлабда сувдин парҳез қилсун. Сувни ичиш у ёқда турсин, сувга қараш ҳам зиён қиладур. Сабабки, бу шишда сув бордур. Сув сувни тортадур. Иккинчи, физосига хамир томоқ емасун. Буғдой жинсидан бўлғон ҳамма физо зарар қиладур. Яна еган физосини ўлчаб, соғ вақтида еядурғон физонинг олти ҳиссасидин бирини еб, шунга қаноат қилсун. Ҳар қанча бу иллатда томоқ оз еса, балки рўза тутса шунча яхшидур. Озроқ бўлкадин қилғон сухари бўлса, шунда ҳам озроқ еса рухсат. Бундай бўлмай, аралаш еб кетса физо бўлмасдин дард бўладур. Кундин-кунга шиш зиёда бўлиб, охири ҳалок қиладур. Энди оз еса, ҳам нима есун, қараймиз, агар иситмаси бўлмаса, ҳар кунда қўй гўштидан кабоб қилиб бсрсун. Тузини озроқ солсун. Гоҳида озроқ гўшт солиб долчин, мурч, арпа бодиён, зира, шу дориларни янчиб татиғи яхши чиққудек қилиб, солиб узун қайнатиб бир сирконча (пиёла) қолғонда шуни берсун. Гўштини иштаҳа қилса, есун. Чой ўрнида арпабодиён, қаламнирмунчоқ — бу икковидан солиб узун дамлаб қўйиб, қувватини чиқазиб, шундин ичиб турсин. Гоҳида яхши тоза чой бўлса, бир пиёла-ярим пиёла ичиб қўйса, зарари йўқдир. Кўк кишмиш, ўрик мағзини нон ўрнига оз-кўп еб, шунга қаноат қилса, кўп яхши иш қилиб, ун томоқни емай, бошқа томоқлардин ҳам оз еб турса, кўп яхши. Бу дарднинг давоси кўп терлатиш, кўп пешоб қилдириш билан бўладур. Иложи бўлса дунгоннинг конига ўхшаш кон қилиб, (ёки сандал) шуни қиздириб, шунда ётиб терласун. Икки дона сув кўрмаган пишиқ фиштни ўтга солиб, тоза қизитиб, куймагудек бўлганда латтага ўраб, шишиқ жойларга совугунча босиб ётсун. Иложи бўлса бир нечани тайёрлаб қўйиб, бири совуса бирини қўйиб, ҳар кечаси тонг отгунчалик шундоқ қилсун. Шунинг фойдаси кўпдур. Зерикмай қилсун. Ўзим қилиб фойдасини кўрган ишлардур. Яна бир иложи тандирни хўб қизитиб, устини супириб ташлаб, ичига киши ўлтургудек ўриндуқ қўйсун. Ҳар қанчаки киши чидаб бемалол ўтиргудек бўлганда беморни утирғи-зиб қўйсун. Боши тандирдан чиқиб турсун. Агар ташна бўлса дол-чиндан ичсун. Лекин икки одам эҳтиёти шарти бемор устида ҳозир турмоқ керак. Мабодо юраги чидамай, кўнгли кетгудек бўлса, дарҳол чиқазсун. Агар чидаб тургудек бўлса, обдан терлагунчалик турсун. Қанча чидаса, шунча турсун. Тоза терлаб бўлгандан кей-ин, ҳеч шамолга теккизмай ўраб-чирмаб ўрнига ётқизиб қўйсун. Бу ишни тажриба қилиб кўп фойдасини кўрдим. Яна бир иложи — темирни темирчилар қиздиргандек қилиб, хўб қиздириб, ярим челак покиза сувга доғлаб, сўндирсин. Шундоқ олти қатим қилсун. Кумушни қиздириб беш қатим шундоқ қилсун. Агар топса олтин, тўрт қатим шундоқ қилсун. Мана шу сувдин қайнатиб, майли, чой дамлаб ичсун. Майли, дори чой қилиб, нақ ўзини ичсун, фойдали. Бу иллатга ичидин ичадурғон дорилар ҳаммасидин фойдалироқ. Дориси — риванч шарбатидир. Шарбат сифати будир. Ўн мисқолча арпабодиённи янчиб, дока халтага солиб хўп қайнатсун. Тоза татиғи чиққанда сиқиб ташлаб мусаффо сувига бир сар тоза хитой риванчини янчиб, халтага солиб, шу сув билан татиғи

чиққунчалик қайнатсун. Сувини шунга ярим қадоқча новвот қўшиб, яна озроқ қайнатиб олсун. Мана риванч шарбати шудур. Сув миқдори уч коса бўлиб, шарбат тўлиқ бир косача қолса бўладур. Мана шундин кунда уч вақт ҳар ичганда икки қошиқдин ичсун. Бу ҳам фойдали. Бундин фойдали нарсани кўрмадим. Ёлғиз бод иллатга эмас, ҳар қандоқ совуқдин бўлгон безгакларга, юрак ўйноқларга, қурсоқ оғриқларга, ичбуруғларга кўп фойдали шарбатдур. Бу иллатга ҳўл меваларнинг ҳаммаси зиён қиладур. Аммо анорнинг тотлиги, гоҳи аччиғи кўп фойда қиладур. Агар бу иллатга мўбтало бўлгон киши анор кўп шаҳарда, бошқа ҳеч физо емай ёки озроқ еб, бир неча кунгачалик ҳар кунда тўйғунича анордин еб турса, соғайишига (шишиқ қолмаса ҳам) шак қилмаса ҳам бўлур. Бу иллат учун анорда шунча хосият бор. Яна бу иллатга сафар қилмоқ (айниқса иссиқ ҳаволи қуруқ мижозли вилоятларга) кўп нафи бордур. Ёз кунларининг саратон иссиқларида иссиқ кунда ўлтириб, қалин ёпиниб ётиб терлашму кўп фойла берур.

Фасл. Энди бу тдишга устидин сурадурғон нарсаларни баён қиламан. Биз кўп нарсаларни қилиб кўрдик. Ушбу нарсаларни фойдали топдик. Биринчи, спирт (ароқ)ни ҳар кунда икки вақт тамом шишиқларга суртсун. Аптекада, ароқ сотган дўконларда ҳар вақт топилур. Тоза спиртнинг аломати шулки, бир нарсага озроқ қуйиб, устига гугурт ёндирса кўлмак бўлиб куяр, тозаси шул. Бундин шишиқ ёнгунчалик (қайтгунчалик) зерикмай суртсун. Ҳар ҳаром нарсани ҳукамолар даволик учун буюрсалар ҳалол бўладур. Шариат ҳам буюрадур. Бир иложи икки-уч йиллик қорачирик бўлиб кетган қўйнинг қийини икки ҳисса олиб, туздин бир ҳисса қўшиб, иккаласини майда янчиб топилса узум сиркаси, топилмаса, иссиқ сувда юғуруб лой қилиб, шишиқларга чапласун. Устидин ўраб боғлаб қўйсун. Бир кеча-кундузда бир янгишлаб чапласун. Беш-ўн қатим чапласун. Куп фойдалидур. Яна бир иложи, агар иситмаси йўқ бўлса, эски қазининг ёғига тузини кўпроқ қўшиб, майда қилиб, ҳўб аралаштириб суртса, буму фойда қилур. Агар иситма бўлса ёғ зиён қилур. Ёғ иситмага хоҳ ичиндан, хоҳ ташиндан бўлса зиён қилур. Шунинг учун иситма-безгак одамлар ёғли таом еб қўйса, дарҳол иситмаси зиёда бўлур. Безгаклар ичида 3 кунда бир тутар бўлса, бунга шўрвага ўхшаш ёғли таомлар кўп зиён қилмас. Юқорида безгак баёнида бу сўзлар ёзилди. Хотирада сақлаш керак. Яна бир иложи, бу иллат учун арошон (маъдан, иссиқ булоқ) сувлари ҳам кўп фойда қилур. Яна бир иложи, туя сути ичмак кўп фойда қилур. Лекин ичиш тартибини билмак керак. Тартиби шулки, бошлаб ичганда ярим қадоқдин бошласун. Туя бемор олдида соғилсун, Иссиғи кетмасдан туриб ичсун. Ўйроқ ердин соғиб олиб келиб, сутини совутиб қўйиб ичганнинг ҳеч фойдаси йўқ. Шундоғ қилиб кунда сутни озроқдин орттириб бориб, кунда икки қадоқ-уч қадоқча ичадурғон бўлсун. Лекин сингиб туриши шартдир. Кўтаришига қараб ичмак керак. Агар сингиб борса, бошқа физо аралаштирмай, ёлғиз ўзига қаноат қилсун. Агар туя сийдигини сутига қўшиб ичса, яна яхши бўлур. Лқалли, 40 кунгачалик ичсун. Агар кўп яхши сингмай, меъдаси заиф бўлса, кунда икки ёнғоқ миқдори офтоби гулқанд еб турсун. Бу иллат аслида жигарнинг мижози бузилиб қуввати кам бўлгондин бўлур. Шунинг учун жигарга қувват берадурғон дориларни қилмоқ керак. Риванч бу иллатга махсус дорилардандур. Косанин қувраининг ўзи, уруғи, илдизи ҳар қандоқ қилиб ичса ҳам бу иллатга кўп фойдалидур. Косанин деб талхани айтур. Қирғизлар чачратқу дейдурлар. Иссиқдин бўлган безгакка, сариқ касалига ҳам наф қилур. Қайнатиб ичмак керак. Яна бир иложи, қум арошонга тушса фойдалидур. Ёз чилласида тушган қум арошон мундин бошқа Ҳар қисми совуқ-елдин бўлгон бел оғриқ, тиз оғриқ, қўл-оёқ, бўғимлар оғриғига кўп фойда қилур. Лекин ани оз деганда бир ҳафта тутмак керак. Бу иллатга ўзимнинг тажриба қилган ишларимни бу ўринда тамом ёздим. Биз дегандек қилган киши фойдасини кўрар, иншооллоҳ.

ФАСЛ. ХАФАҚОН ИЛЛАТИНИНГ БАЁНИ

Хафақон деб юрак уйноғни айтур. Бу иллат юракнинг мижози бузилғондин бўлур. Юрак бўлса қоннинг машинаси. Бугун таннинг подшосидур. Юрак иллатига куп эҳтиёт бўлмоқ керак. Шу хусусдин уриш кўпинча бу иллатдин пайдо бўлур. Бу иллатнинг аломати шулки, юраги ўйнаб-солиб турур. Юраги солган сайин, мадори озайиб, қуввати кам бўлур. Агар бу иллатга тезроқ дори қилмасдин узоқиб кетса, иложи мушкул бўлур. Бу иллат қучаб кетса, кўнгли кетиб, ҳушини билмай ётиб қоладургон бўлади. Бу иллат неча турли сабаблардин пайдо бўлур. Ҳаммасини бу ўринга сиғдиргани бўлмас. Шундоқ бўлса ҳам бир нечаларига наф қиладургон дориларни ёзамиз. Буни билмак керак.

Юрак қандай солса томир шундай солур. Бу иллат ҳам иссиқдин, совуқдин, хафалиқдин кўрқиш учун қонсизликдин, мундин бошқа бир неча сабаблардин пайдо бўлур. Иссиқ бўлса аломати шулки, оғзи, тил, томоқлари қуруқшаб турар. Ҳаво иссигида иссиқ жойларда ўлтирса зиёда бўлур. Иссиқлик, кучли ширинлик таом еса, юрак солиши кўпайиб қолур. Бунинг иложиси шулки, иссиқ-кучли таомлардин парҳез қилиб, совуқлик гизолардин емак керак. Мевалардин олма, анор, лимон, пўрсаҳол кўп фойдалиқдур. Бошқага ҳожат бўлмас. Яна бир иложи, аптекада валерианний капли деган сув дори бор. Мазкур шундин бир қошиқ қайноқ сувга 15 қатра томизиб, ҳар кунда 3 қошиқдин ичсун. Ошқошиқ бирла. Бу дори тутқоқлик толма иллатларига, кўнгил кетиб ётиб қолиш касалларига, бош айланиш иллатига, иссиқдин бўлган бош оғриқларга ҳам кўп фойдали. Ҳар вақт аптекада топилур. Арзон баҳо бирла сотилур. Инсоф ўзингда, чўнг кишиларга 20-30 қатрагачалик берса бўлур. Агар касалга бермоқ бўлса, қошиқда ўлчаб бутилкага қайноқ сув қўйиб, неча қошиқ бўлса шунга қараб, доридин томизиб, тайёрлаб бергай. Яна бир иложи чўписандал ўн мисқол, қизилгул ўн мисқол, агар ёз кунлари бўлса, олма, беҳи мевалари топилса, олмадин икки қадоқ, беҳидин бир қадоқ, гоҳи озроқ топилишича. Дастлабда чўписандални майда-майда ёриб, хавончада янчиб, дока халтага солсин. Қизилгулни ҳам бир халтага солсин. Покиза идишга тўрт коса сув қўйиб, мулойим ўт билан бир коса қолгунчалик қайнатсун. Халталардаги дориларни эзиб сиқиб, сувини сузиб олсин. Олма, беҳиларни ҳам тўграб, тўрт коса сувга солиб икки коса қолгунчалик қайнатсун. Қолган икки коса сувни сиқиб сузиб олсин. Икки қайнатган сувни бир-бирига қўшиб, бўлса чорак қадоқ офтоби гулқандни дока халтага солиб, ушбу дори сувларга солиб, бир озроқ қайнатсун. Кейин халтани мижиб эзиб, гулқанднинг мазасини қолдирмай чиқазсун. Агар гулқанд йўқ бўлса, шакар ҳам булур. Хитой шакари яхшироқ бўлур. Хитой шакарини хитойчада битонг дейдур, Қорашакарни хитонг дейдур. Хитой дорихоналарида ҳар вақт топилур, Мана шу дори сувларни бир озроқ қайнатиб олиб, шарбат сандал деб айтадур. Ана шу шарбатдин бир қисм юрак ўйноқ учун ҳар ичганда икки ош қошиқдин кунда 3 вақт ичгай. Ғизосига агар иссиқ мижоз бўлса, жўжа товук шўрвасига мош солиб, (юмғоқ сут) ош кўкидан кўпроқ қўшиб ичсун. Шўрва гурунчга ош кўки (юмғоқ сут) қўшиб ичса ҳам бўлур. Ишқилиб ҳар қандоқ ғизосига юмғоқ сут ичмак керак. Юмғоқ сутнинг ўзидин уруги яхшироқдир. Урутини янчиб, ғизога қўшиб қайнатсун. Яна бир иложи, риванчдин олиб янчиб, элакдин ўтказиб озроғини сув бирла малҳамдек қилиб, икки шапалоқдек латта устига яйратиб, икки долининг орасига ёпиштириб қўйсун. Ҳар қачон агар латта қуриб қолса, риванчни қайнатиб олган сувидин намлаб турсин. Дорининг таъсири орқа тарафдин юракка ўтиб, кўп яхши фойда бергай. Яна бир иложи, тоза риванчни бир сар оқ сандални янчиб, халтага солиб, агар хапақон юрак ўйноқ совуқдин бўлса, бунинг иложи шулки, риванчни хом ипак, бўзбуға, сумбул, қалампир, занжабил, пилпилдороз — ҳар қайсиси тўрт мисқолдин, агар топилса, қаҳрабо марварид оз-кўп қушсун. Агар юқоридаги дориларнинг ҳаммаси топилмаса, топилганича ҳам бўлур. Маъжун қилса, мазкур дориларни янчиб, элаб, тоза асалга аралаштириб олсин. Эрта-кеч ҳар еганда бир мисқолдин ейдур, Агар марварид қаҳрабо қўшилмаган бўлса, эрта-кеч бир мисқолдин чой ўрнида қайнатиб ичулсун. Совуқдин бўлган хапақонға ҳам, бошқа камқувват, камиштаҳа, меъда оғриқ,

ғизосингмас, кўнгил айнишига ўхшаш иллатларга ҳам фойда қилур. Хуллас калом, бу иллат иссиқ бўлса, фойдалиқ дорилар будир. Ош кўк уруғи, говзабон гули ҳам япроги, чўписандал, қизил-гул, олма гули, беҳи гули, копур; мевалардин олма, беҳи, анор, қора ўрик, олча, нашват, нок, дилафруз. Агар совуқдин бўлса риванч, қалампир, занжабил, долчин, лочиндона, пилпилдороз, бўзбуға (бўзбуғани Олтишаҳарда айлош ҳам дейдур), жузбува. Мана бу нарсаларни хоҳи ҳаммаси, хоҳи топилганини асалга аралаштириб ёки қайнатиб истеъмол қилсин. Билмак керакки, маъжун деб ҳукамоларнинг сўзларида бир неча дориларни янчиб, элаб, асал бирла қўшиб қилғонини айтур. Асал қўшилғон дорулар 3-4 йилгача ҳам бузилмай ўз қуввати бирла турадур. Асал дориларнинг кучини сақлайдур. Асалнинг миқдори дориларга икки барабар ёки уч барабар бўлгай. Сафро мижозлик одамга асал ҳам, асал қўшган дорилар ҳам хил келмайдур. Дарҳол қорин оғриқ қилур.

ФАСЛ. ҚУРСОҚ ОҒРИҚНИНГ БАЁНИ

Энди бу иллатнинг сабабларини баён қилсак, бу китобчамизга сиғмайдур. Қисқароқ қилиб, иссиқ-совуқ дориларини ёзиб ўтамиз. Билмак керакким, қурсоқ оғриганда ғур-ғур овоз қилиб турса, оғриқ йўткалиб жилиб турса, албатта елдин бўлур. Агар йўткалмай, ғурқурамай оғриси, қарасин бирдай, тўхтамай оғридими ёки ўхтин-ўхтин тўхтаб оғрийдурму. Агар тўхтаб-тўхтаб тутқаноқдай оғриси, у ҳам елдин бўлур. Қуюқ ел бўлган сабабдин, у ён-бу ён қўзғолиб юролмас. Шунинг учун дард ҳам бир жойда турар. Елнинг ҳам суюқ-қуюғи бўлур. Суюғининг дориси осонроқ бўлур. Елдин бўлғоннинг яна бир очиқ аломати шулки, оғриган жойга қўл қўйиб, қаттиқ босиб турсин. Оғриқ пасанча топиб, озроқ босилса, албатта елдин бўлур. Агар босғанда илгаригидин зиёдроқ бўлса, бошқа иллатдин бўлур. Хоҳи елдин, хоҳи бошқадин бўлсин, бунинг иложи шулки, тоза сиркодин қилғон исканжабин бўлса, шундин икки ош қошиқ олиб уч қошиқ қайноқ сув қўшиб ичурсун. Ҳар қисм қорин оғриққа дарҳол фойдаси маълум бўлур. Агар риванч сувини қайноқ сув ўрнига қўшса, яна яхши бўлур. Яна бир иложи, риванч арпабодиён икковини қўшиб, қайнатиб иссиқ-иссиқ ичулсун. Ёки жувонани қайнатиб ичсин. Ёки игр, арпабодиён, қизилмия илдизи қайнатиб ичсин. Бу дорилар иссиқ-совуқ елларга баробардур. Занжабил, мурч, пилпилдороз, қалампирмунчоқ — булар ҳам совуқ елдин бўлғон қурсоқ оғриқларга наф қилур. Аптекада медний капли деган сув дори бор. Чўнг одамга бир қошиқ қайноқ сувга ўн томизиб ичсун. Қорик оғриқ, юрак оғриқ, агар ел бўлса дарҳол наф қилур. Кекирик бирла елларни тарқатгай. Агар оғриган жой Қўл билан босганда оғриғи зиёда бўлса, елдин бўлмасдин, бошқа бир модда борлиғидин бўлур. Энди бу модда 6 иссиқ модда, ёки совуқ; иссиқ бўлса, сафро бўлур. Совуқ бўлса, балғам ёки савдо бўлур. Мана шу иллатга сабаб бўлган моддалар чиқмагунчалик дарддин халос топмас. Буни чиқазмоқ ёки сургу дори, ё қай дору билан булур. Энди майли иссиқ, майли совуқ бўлсун, бу сургу фойда қилур. Реванчдан уч мисқол, арпабодиён икки мисқол, қизил гул бир мисқол, қизил мия илдизи уч мисқол, сано олти мисқол — ҳаммасини қўшиб қайнатиб, бир коса қолганда илимон қилиб ичсун. Бу сургу елдин бўлғонларга ҳам фойда қилур. Агар совуқдин бўлса ҳабтанакор бермоқ керак.

ҲАБТАНАКОРНИ ЯСАШНИНГ БАЁНИ

16 мисқол сабр-сакутари, 12 мисқол қора мурч, танакор 2 мисқол, бангидевона уруғи 2,5 мисқол, бунинг ўрнига 6 мисқол жувона солса ҳам бўлур. Сабрдин бошқасини хавончада хўп мулойиб янчиб, кейин сабрни янчиб, ҳаммасини бир қўшиб, агар ёз кунлари бўлиб, арпабодиён кўки топилса, янчиб-сувини сиқиб, шу сувдин қўйиб, дорини хамирдек (илаб) югуриб, мурчнинг донасидек қилиб ҳаб боғласун ва шишада сақласун. Мана бу ҳабни ҳабтанакори деб айтур. Бу ҳабнинг мижози иссиқдур. Лекин бу ҳабнинг дорилари оз, қилиш осон. Нафи кўпдур. Ҳар

қандоқ меъда оғриқ агар елдин бўлса, бу ҳабдан саккиз донадин ўн беш донагачалик ютсун. Устидан 2-3 пиёла қайноқ сув ичсун. Албатта, фойдасини кўргай. Елдин бўлган кўкрак оғриқларига ҳам кўп наф қилур. Яна узи зиёнсиз, қорин оғритмасдин бир-икки йўл мулойим амал қилиб, ични бўшатур. Таом сингмасдин озроқ ғизо есаёқ қорни кўпиб, таомга иштаҳаси йўқ кишилар учун ниҳоят топилмас даводир, Гоҳи одамларнинг меъда-ошқозонлари бузулиб таом еса, меъдаси оғриб қусмагунча оғриғи тўхтамай, гоҳиси егани яхши сингмай, сассиқ кекириб қолур. Мана шундоқ одамлар ҳам таом устидин 5 дона бу ҳабдин еб юрса, бу иллатлардин қутулиб, меъдалари қувватли бў-лур. Яна иштаҳалари очилур. Хулоса — ҳар хил меъда илатларга нафи зоҳирдур. Ўзим тажриба қилиб фойдасини кўрдим. Бу ҳаб аъзоларининг энг биринчиси сабрдир. Шунинг яхшисини ҳамда янгисини топиб олмоқ даркор. Кучи кетмаган яхшисининг аломати шулки, ранги баргранг бўлиб, бўйи оғир, таъми тахир, буғдойдагини чайнаб тупук билан эзиб кўрса, ранги сариқ чиқади. Яна янги, кучи кетмаганлигига бир аломат шулки, ушатиб кўрса, ичи ялтираб тунуқроқ бўлиб турар. Агар кучи кетиб, эскириб қолган бўлса, ранги қизариб, қорайиб, иси бўлмай, эзиб кўрса ранги яхши чиқмай, жилоси йўқ бўлиб тургани — куч-қуввати кетиб қолгани, дори учун ярамайди. Балки зиён қилур. Шу сабабдин, мумкин қадар дорини аптекадан олмоқ керак. Сабабки, дўхтирлар эски дори сақламайдур. Сабр ҳам ҳар вақтларда аптекада топилур. Сабрни русчада собур ёки нашабур дейдур. Рус дўхтирлари ҳам кўп эътибор кўрурлар. Қозоқ, қирғизлар азизбой деюрлар. Агар сафродин қорин оғриси бу ҳабни истеъмол қилғай. Сабр 16 мисқол, сано 8 мисқол, сариқ халила 6 мисқол, қизил гул шу йилги 4 мисқол, санони янчиб, ундек қилгандан сўнгра 8 мисқол бўлсун. Сариқ халила ҳам қизил гул тайёр бўлганда вазнлари шундоқ бўлсун. Ҳаммасини янчиб, элакдин ўтказиб, сувда юғуруб, хамир қилиб ҳаб боғласун. Мундин ҳам 10-15 донагача қайноқ сув бирла ютсун. Устидин доғ сув ичсун. Мана бу ҳабнинг мижози совуққа яқинроқ. Иссиқ моддаларни, сафроларни хирож қилур. Агар меъдада сафро бўлиб, шу сабабдин қорин оғриган бўлса, шу ҳабдин ичса сафрони меъдадаи ҳайдаб оғриқни тўхтатгай. Агар дорилари келишса, иссиқ мижоз сафромижоз одамлар учун яхши сургудир. Елдин оғриган меъда оғриқларига туз билан кепак қовуриб, иссиқ бўйича тортса ё иссиқ кул тортса, ёки кепакни иссиқ сувга чилаб чалароқ сиқиб, латтага солиб боглаб қўйса, бу нарсалар ҳам фойда қилур. Буларни ёш болаларга қилиш лойиқдур.

ФАСЛ. ЮРАК БУРУГИНИНГ БАЁНИ

Чўнг кишиларда бўлсин, хоҳи болаларда бўлсин, тўлғоқ иллоти кўп бўлур. Бу иллатни арабчада заҳир деб айтур. Туркийда ич буруғи, юрак буруғи, тўлғоқ деб айтурлар. Бу иллатнинг моддаси кўтан ичак, ёғлик ичакда бўлур, Бу иллат узоқиб кетса, ҳалок қи-лур. Бепарволик қилмаслик даркор. Фақир бу иллатга бир неча дориларни тажриба қилиб, кўп фойдасини кўрганларимни ёздим. Бу иллатга энг зиёнлик нарса гўшт, ёғ. Мундин сақланмоқ керак. Физосига сут оши бермак лозим. Хоҳи гуручдин, хоҳи ундин бўл-син. Дарҳол амалча қилсун ёки сургу ичсун, енгилроқ бўлса, шу билан даф бўлур. Агар мунинг билан яхши бўлмаса, иложи шулки, ярим қошиқ миқдори зиғирни бошқа донадин тозалаб туриб сув бирла ютсун. Булар билан бўлмаса, бунинг махсус иложи шулки, райҳоннинг уруғи, исфағул деган уруғ, баргизубнинг уруғи. Барги-зуб деб бақа ёпилмогини айтур. Исфағул бўлса дорифурушларда доимо топилур. Гултожихўрознинг уруғини қўшса ҳам яна яхши бўлур. Мана бу уруғларни истеъмол қилишнинг тариқаси шундоқ-ки, бир қўл чўмични ўтда қиздириб ўт устидин олиб туриб, мазкур уруғларни чўмичга солиб совуганчалик айлантириб турсун. Шу билан қовурилгандек бўлиб қолур. Лекин эҳтиёт бўлсин, қовурган-да куйиб қолмасун. Мана шу доридин ош қошиғида бир қошиқдин ҳар кунда уч қошиқ ичгай. Бу иллатга бирма-бир доридур. Албатта, наф қилур, иншооллоҳ. Буларнинг ҳаммаси бўлмаса, бир-икки бўлса бўлур, аммо ёғ, гўштдин қаттиқ парҳез қилмоқ керак. Яна бир иложи шулки, Танғи араби, катири, ҳар бири

икки мисқолдин, тобошир бир мисқол. Агар бу иллатда ичидин қон келса, юқоридаги уч дорини майда қилиб туққизга бўлиб, уч кун ичсун. Бу иллатга қовун-тарвузлар зиён қилур, Бу иллат сафро мижоз одамларга кун ўтиб кетгандин кўпроқ пайдо бўлур. Ичидин қон келиб, қорни тўлғаб, ҳеч нарса келмасдин қолса ҳам товукникидек оз-оз бир нарса келур. Агар кўп тўлғаб, оз келиб ё келмай қийнаб турса, дарҳол амалча ё сургу қилмасдин илож йўқ. Агар яна нодон жоҳил табиблардек ични қотирадургон нарсаларни бериб қўйса, янаму дард кучайиб кетар. Эҳтиёт қилмоқ лозим. Аввал ични бушатиб, сўнгра тўхтатадургон дори бермак керак. Мана бу ҳаб ҳар қисм тўлғоққа ҳам ич ўтканга шаксиз фойда қилур. Иншооллоҳ. Бир мисқол афюн, 5 мисқол кўк мовзу, 2 мисқол сами араби, мовзунни янчиб, элакдин ўтказиб, сами арабини ҳам майдалаб, афюнни бир оз сувда эзиб, қолганларига қўшиб (илаб) юғуриб, қорамурч дона-сидек ҳаб қилсун. Чўнг одам бўлса 5-6 дона, ёш болаларга 1 дона бергай. Ич тўлғаб, ич ўтган иллатларига мундин ортиқ дорини кўрмадим. Узим ишлатдим. Сами араби деган дори ўрик елимига ўхшаш келган бир елим доридир. Дорилфурушларда ҳар вақт топи-лур. Табошир оқсуяк Майдасига ухшаш куйган суяк, тилга ёпишиб турар. Ҳар қисм тўлғоқ ич ўтган иллатларига нафлидур. Ҳиндистондин келур.

ФАСЛ. ЙЎТАЛНИНГ БАЁНИ

Йўтал ўпка илллатидин пайдо бўлур. Кўпинча (тумов) зукомдин пайдо бўлур. Назла миядин ўпка тарафига тўкилур. Агар назла уткир бўлса, ўпкани жароҳат қилиб кетадур. Ўпка жароҳат булса, сил бўлур. Силнинг иложи кўп мушкулдур. Йўталга сиркага ўхшаш аччиқ нарсаларнинг ҳаммаси зиён қилур. Мовзу, халилага ўхшаш тилни тириштирадиган нарса, шўр нарсалар, мурч, қалампирга ўхшаш нарсалар зиён қилур. Аммо мурч баъзи вақтда совуқ йўталнинг дориларига қўшилур. Аптекада анисивий капpli деган исли дори бор. Шундин бир қошиқ қайноқ сувга 10-15 томчи томизиб ичгай. Ёш болаларга 4-5 қатра, кунда 3 қайта ичса, йўталга, диққинафас, дам сиққанга, ёш болаларнинг оғиз оғригига, болаларнинг қурсоқ слларига, безгак-иситмаларга кўп наф қилур. Яна капpli досек деган қора дори бор. Бу ҳам бир неча хил йўталга фойдаси бор. Товуши бўғилиб қолганларга ҳам наф қилур. Энди ўзимизнинг ҳар хил йўталларга бориб, кўриб, кўп нафини кўрган ҳаб доримиз будур. 2 мисқол ношаста бугдойни сувда бир неча кун ивитиб қўйиб, юмшаганда сув бирла эзиб, сузиб, тилпини ташлаб, тиндириб қўйса, сув остида оқ ун чўкиб қолур. Сувни тўкиб, унни қуритиб олса, шуни ношаста деб айтур. Сами араби, катиро, бодом мағзи, кўкнор уруғи — ҳаммасининг вазни баробар, афюн ярим вазн, масалан, икки мисқолдан бўлса, афюн бир мисқол. Агар кучли бўлсин деса, афюн ҳам баробар бўлсин. Сами араби катирони майда қилиб, озроқ сувга эритиб, афюнни эзиб, аралаштириб, бошқаларини янчиб, қўшиб ҳаб қилсун. 5-6 донадин оғзига солиб шимиб тугатгай. Бу ҳаб янги бўлган сил касалларига ҳам фойда қилур. Агар ёш болаларга бериш лозим бўлса, бир донасини қайноқ сувда эзиб, болқошиқда ичсун. Кўп ёш болаларга бермасун. Маст қилиб қўяди. Кўзларини ола-була қилса, ота-онаси кўрқиб, дори берган одамни хижолат қилур. Ҳар дорини жойига қараб бериш керак.

ФАСЛ. ДИҚҚИНАФАСНИНГ БАЁНИ

Йўтал бўлиб дам қисганни айтур. Бу иллатнинг сабаблари кўп-дур. Ҳаммасини ёзай десам, шу дафтарни ёзганимда не ҳолда эканимни, қандай жойда ўтирганимни, кўзим ёшли, кўнглим дардли, Ватандин, суюклук аҳли аёлларимдин жудолик ҳолда не мушкул кунлар кечирганимни бир Оллоҳ билур, бир ўзим билурман. Менинг бу ёзганим кемага тушганчалик, қайиққа тушгандек бир ишдур. Иншооллоҳ, фурсат топсам, кўп тушунчалик қилиб ёзиб, ўзимдин бу фоний дунёда авлодларим учун ёдгор қилсам, деган умидим бор, иншооллоҳ. Яна мақсадга келайлик. Бу йўтал бўлиб дам чиқиш, кўкрак атрофларида санчиқ пайдо бўлса, кўпроқ бу

иллат тумов бузилгандан пайдо бўлур. Тумовни одамлар кўзга илмас, дард қаторида кўрмаслар. Лекин ҳамма иллатларнинг бошидур. Шунинг учун ҳукамолар уммал амрож дейдурлар. Иллатларнинг онаси деган бўлур. Кўп иллатлар мундин туғилур. Энди зуком (тумов) агар бузилмай, ўтиб кетса, кўп хатарли иллатларга дафи бўлур. Терлама кезикка ўхшаш. Тумов бўлган одамларга лозим шулки, палов ош, гўшт, ёғдин ўзини сакласун. Таом ичида палов ошдек тумовга зиёнли нарса йўқ. Нон, чойга, ёғон ошга қаноат қилмак керак. Ўзини, айниқса бошини совуқдин, шамолдан сақласун. Товуқ, жўжа гўштидин шўрва қилиб ичса ёки ардоб қилиб ичса, хамиртурушдин кўп муносибдур. Зуком оғирлашганда ҳаммомга тушмак, терламак кўп фойда қилур. Агар бурнидин сув келмай, боши оғир бўлиб, оғриб турса, бошидин икки-уч қумғон иссиқ сув қўйдирсун. Нафи бор-дур. Тумов бузилиб, мундин ўпка тарафларга назла тушса, диққинафас йўтал, кўкрак атрофларида санчиқ пайдо бўлур. Озроқ йўл юрса, юрак солиб, нафас танг бўлур. Яна оз-кўп иситмаси ҳам бўлур. Бунга бошқа йўтал дорилари ҳам фойда бермас. Узоқиб кетса, силга айланур. Худо сақласун. Энди мунинг иложи парисиё-вушон деган барги майда, сопи йилтироқ, қора-қизил, туркчада паричочи, потмачочи дейдур. Мен кўп ишлатдим, кўп нафини кўрдим. Шундин 3-4 мисқолни ўз баробарида қизилмия илдизи бирла чойнакка солиб қайнатсун. Мана шундин ҳар куни 4 вақт-5 вақт ҳар ичганда 2-3 кршиқдин ичаверсин. Мундин ортиқ дорни бу иллатга мен тополмадим. Тажрибали доридур. Гап шу дори гиг топилиб туришида. Агар бу дори топилмаса, бунинг ўрнига гулбинафша нилуфар солса ҳам бўлади. Агар зуком иссиқ бўлси, агар совуқ бўлиб ёки кўп йўталса ҳам ҳеч балғам кўчмай хафа қилса, мунда шарбат зупо бермак керак. Дорифурушларда зупо деган чўп дори бор. Ундин 4-5 мисқол баробарида мия илдизи қўшиб қайнатиб, сувга озроқ хитойнинг оқ шакарини кўшиб бир сарч; бўлса кифоя қилур. Ани шарбат қилиб, кунда 3 вақт, ҳар ичинда 3 қошиқдин ичгай. Бу шарбат зукомдаги ёпишган балғамларни бўшатиб чиқаргай. Шунинг ҳам кўп нафи бордир.

ФАСЛ. МАФОСИЛНИНГ БАЁНИ

Мафосил деб бўғим оғриқларини айтур, бу иллатнинг кискача сабаби бўғим-бўғимда сариқ сув тўхтаб, ел пайдо бўлғондин бўлур. Агар бу иллат кучайиб кетса, ўз вақтида иложини қилмаса, сариқ сувлар кўпайиб бир жойдин тешиб чиқади. Агар бу иллатнинг сабаби сариқ сув бўлмай, қуруқ ел бўлса, у чоғда сариқ сув бўлғондек тешилиб оқмаса ҳам, ел орқа бўғимларда бўлиб кучаб кетса, бўғимларни ўз ўрнидан қўзғаб чиқазиб букри қилиб қўяр. Агар ел кучаймаса, бугимларнинг гоҳи бирларини кутариб дўмбоқ қилур. Бу иллат кўпинча қўл-оёқ бўғимларида, тизза, ёнбош, бел орқалари-да тароқ куракларида, гоҳида эт-томир сингирлар ораларида ҳам пайдо бўлур. Бу иллатни рус дўхтирлари ревматизм дейдурлар. Туркийда қуён деб айтурлар. Энди бу иллат кўпинча соғуқдин, гоҳида иссиқдин бўлур. Майли, совуқ, майли, иссиқ бўлсин, модда-сиз бўлмас. Моддаси сариқ сув ёки ел бўлгай. Агар бу иллат иссиқ моддасин пайдо бўлган бўлса, унинг аломати томирнинг илдам бўлиб туташ сўқиши, оғриган жойларни исиб кетиши, оғриқнинг қаттиқ булиши, агар моддаси сафро бўлса, оғриган жойи саргимтир бўлур. Қуруқ-иссиқдур. Агар кўкимтир бўлса, моддаси савдо бўлур. Қуруқ-иссиқ-совуқдир. Агар оғриган жойи купчиб томирла-ри кўтарилиб оқариб турса, моддаси балғам бўлур. Хўл-соғуқдир, гоҳи моддаси иссиқ, гоҳи совуқ бўлсин, елдин холи бўлмас. Гоҳида моддаси иссиқ ҳар иккаласи бир бўлиб, қўшимча мижоз бўлгондин бўлур. Бунинг аломати иссиқлик қилса ҳам ёқмайдур. Созуқлик қилса ҳам ёқмайдур. Томири ҳам икки оралик бўлур. Агар коддаси ёлғизла елдин бўлса, бунинг аломати оғриган жойининг кўпчиб туриши, кўпчиган жойини босганда, остида ел бордек билиниб қўлга юмшоқ уриниши ва ҳам оғриқнинг бўшроқ бўлишидур. Бу иллат хотунлар ва ёш болаларда оз пайдо бўлур. Гўшт кўп егандин, ичкиликларни кўп ичгандин, хўкиз, сигир гўштарига ўхшаш оп:р сингишлик нарсалардин тўйиб туриб жимо қилмоқдин, сиркага ўхшаш аччиқ нарсаларни кўп егандин, иш-ҳаракат

қилмай, кўп ётиб ухла-гандин ёки бирданига қаттиқ қийналиб иш қилгондин пайдо бўлур. Бу иллат бот согаймайдур. Шунинг учун буни умрлик оғриқ дей-дур. Бу иллат турли-туман бўлиб, иложи ҳам неча хилга бўлинур. Барисини ёзиш бу ўринга сиғмаса ҳам энг керакликларини ёзамиз. Бу иллатнинг устидин қилинадурган даволарнинг яхшироғи арашон. Иссиқ сувга тушмақдир. Арашон суви бўлса, гугурт маъданидин чиққанлигининг куп фойдали бир сувдир. Лекин оз бўлгонда, бир ойсиз яхши фойда бермас. Юрак кўтарса, қуввати етса, ҳар кунда икки қатим тушиб, ҳар тушганда бир соат туриш керак, бўлмаса ўз ҳолига қараб тушгай. Бир ой-икки ой тушганнинг фойдаси бўлса, бу муддат ичида иллатнинг моддаси ҳўл бўлиб, тер бўлиб оз-оздан тарқалиб, тамом бўлур. Модданинг тугалиши иллатнинг соғайиши демақдур. Ишқилиб, озми-кўпми бу сувга тушишнинг фойдаси бўлур. Қанчалик кўпроқ тушса, шунчалик яхши. Бу иллатдин бошқа буйрак иллатларига, жигар иллатларига, тол иллатларига ҳам фойда қилур. Тажриба бирла билишгандир. Сувдин чиққан чоқда ўраниб, бурканиб чиққай. Танлари совуб, тери қури гунчалик ҳаводин ўзини сақлагай. Бўлмаса, зиёнликдир. Баданлар юмшаб, тук остидаги тешиқлар очилиб, бўғим-бўғимлар бўшаб турган чоғда шамоллаб қолса, турли иллатларга сабаб бўлур. Ҳар ўринда бу ишни кўзда тутмоқ керак. Энди сиртидин суртадургон дориларни айтамыз. Дўхтир дориларидин ушбу фойда қилур: спирт, йод, скипидар, гарчичний спирт, камфорний спирт, нашатирний спирт. Мана бу сув дорилар ҳар вақт аптекада, дўхтирхоналарда топилур. Булардин оғриган жойларга ҳар кунда икки қатимдин узун вақтигачалик суртгай. Суртганда зерикмасдин, бир соат, оз бўлса ярим соат уқалаб туриб сургай. Дори сингишиб иллат ўрнига етсин. Мана шундай қилганда фойдасини кўргай. Энди ичидин ичадургон дориларни айтамыз. Бу иллатларга айтилган дорилар ниҳоятда кўпдир. Бу ўринда ўзим ишлатиб тажрибадан ўтган дориларни ёзарман. Ўзим ишлатиб фойдасини кўрган дорилардин бири йод. Бу дори аптека дориларидан энг бир фойдали доридир. Ҳар турли ревматизм иллатларига бирма-бир дори бўлиб, иссиқдин бўлгонларига шак йўқ. Мундин бошқа эски йўталлардан чиқишларга, ҳар қисм яраларга кўп фойдаси бордур. Қон бузукликдин бўлган қичима, кўтирларга ҳам фойда қилур. Унинг ичиш тартиби шулки, биринчи қатим 6 гр. дорини 12 қошиқ қайноқ сувга солиб, бир кунда 3 қатим ҳар ичганда бир қошиқдин ичгай. Иккинчи қатим 10 гр. 12 сир қошиқ сувга. Учинчи қатим 12 гр. 12 қошиқ сувга. 4 гр. бир мисқол бўлур. Шундоқ қилиб, оғриқнинг ҳолига қараб 8-9 мисқолгачалик ичургай. Сиркага ўхшаш аччиқ нарсалардин, ҳўл мевалардин парҳез қилур. Яна бир иложи: санои макка 5 мисқол, соврунжон 7 мисқол, сариқ халиланинг пўсти 3 мисқол. Санони хўб тозалаб, чўп-чорларидан ариғдаб, темир ҳавончада сўқиб, элаб, ундек бўлгондин кейин тортиб 5 мисқол қилсун. Қолган дориларни мана шундоғ қилиб, барчасини кўшиб, топилса бодом ёғидин 2-3 мисқол кўшиб, бу талқон дорини ёғласун. Бодом ёғи тайёр бўлмаса, бодом мағзини бироз қайноқ сувда чилаб кўйиб, устидаги қизил қовуғини сўйиб ташлаб, юмшоқ янчиб дорига аралаштиргай. Фараз бодом ёғи бирла дори ёғланса, ишганда қурсоқни бураб тўлгамас. Мана шу доридин ётар чоғда 3 мисқол олиб, чой ўрнига арпабодиён дамлаб, шунинг суви бирла ичгай. Бирор пиёла шу сувдин иссиқ ичгай. Эрталаб бир қатим, икки қатим ичини бўшатур. Шундоқ қилиб, бу доридин саккиз-тўққиз кун, ниҳояти 12 кунгачалик ичгай. Иншооллоҳ, бу иллатнинг кўпига фойда қилур. Узун муддатлар ичида қилган тажрибали дориларимизнинг бириси шудир. Дори ичган кунларда аччиқ нарсалардин, гўштдин парҳез қилур. Нон, чойга қаноат қилур. Агар чой ўрнига арпабодиён ичса яна яхшироқдир. Яна бир иложи, ғориқун, зараванд, занжабил, шарбат — бу тўрт турли дорининг вазни баробардир. Сўқиб, элаб кечқурун ётар вақтида бу доридин уч мисқолни олиб, қайноқ сув бирла ичгай. Физо парҳези бунингму, юқоридекдур. Бу дорилар ўзимизнинг дорифурушлардин топилур. Ғориқун ранги оқ пўр бўлиб, қолган чилик томирдек энгил нарсадур, Ҳиндистон тарафидин келур. Бу дориларму кўп муборак. Бу иллатга бирма-бир мужарраб дорилардандур. Елғиз-ёлғиз келганда, бу иллатга ҳеч қайси дори соврунжондек фойдали эрмас. Ёлғиз соврунжоннинг ўзини иссиқ бўлса, (ош кўки) юмғоқ сут уруғи бирла, совуқ бўлса арпабодиён бирла янчиб кап отса ёки қайнатиб ичса, ўзиму кифоя қилур. Яна бир

иложи чубичини 10 мисқол, совринжон 7 мисқол, 3 мисқол арпабодиён, 3 мисқол массаки, 3 мисқол лочин донанинг уруғи. Бу беш дориларму, дорифурушларда топилур. Чубичини кўпроқ хитой дорихоналарида топилур. Муштдек-муштдек қотган хамирдек бўлур. Кўп муборак доридур. Томир дори қаторида ишланур. Ишлатишни билган киши фойдаланса бўлур. Бу доридин ўзим кўп фойдаландим. Гап, ўрнини билиб ишлатишдадур.

ФАСЛ. БУ ФАСЛ СИЙДИК ТУТУЛҒОННИ АЙТУР

Бу иллатнинг сабаблари кўпдир. Иссиқдин, совуқдин, елдин, сийдик қопи туворсуққа тош пайдо бўлғондин, сийдик йўлига яра тушгандин, узун китобларда айтилғон бошқа бир қанча сабаблардин пайдо бўлур. Бу ўринда бир нечаларининг иложини баён қилиб кетамиз. Агар ёш болаларнинг сийдиги ўйнаб юрибоқ мижози ҳеч қандай бузилмай туриб тутулғон бўлса, суворсиққа тош пайдо бўлган бўлур. Бунинг аломати сияр вақтида боланинг чуқисининг туби қичишиб, оғриб, чуқиси кўпиб диконглаб кетар. Бу очиқ белгисидур. Бунинг иложи агар эмчақдаги бола бўлса, бир мисқол сиёдонани (седона) ундек юмшоқ қилиб янчиб олиб, онасининг сутидин бир қошиқ, ўрикчалик тоза бол, мана бу уччовини бирлашти-риб, болни эзиб, яхши аралаштириб, шуни ичирсин. Дарҳол фойдасини кўргай. Шундоқ қилиб, 3-4 йўл ичирса, туворсуқдаги тошни эзиб туширгай. Буни ўзим қилиб кўриб тажрибадан ўтказдим. Қадрини билмак керак. Ёзгувчини дуодин унутма. Яна бир иложи, майли тош, тўхтагандин бўлсин, майли бошқа бир сабабдин бўлсин, бир мисқолча яхши тоза риванч, 3 мисқолча ўғритикан, 3 мисқолча қовун уруғи ёки тархамак уруғи. Бу уччовини хавончада сўқиб, янчиб бир покиза халтага солсин. Сўнгра тўлиқ бир пиёла сувда халтача бирла дорини ярим пиёла қолгунчалик қайнатсун. Халта бирла дорини хўб эзиб, сиқиб, бутун титиғини чиқариб, шундин ичкурсин. Ёш болаларга бўлиб ичкузсин. Чўнг киши бўлса икки баровар-уч баровар ичкузсин. Оз-кўп ичкузмак касалнинг чўнг ки-чиклигига боқиб бўлур. Бергувчи ўзи билур. 9-10 ёшли бола бу иллатга йўлқиб келганда, ушбу доридин бир шиша ясаб бердим. 2-3 йўли ичиргандаёқ чуқисидин чигитдек тошни сийдик бирла отиб туширибдур. Ота-онаси кўп ташаккурлар айтиб, тошни кўрсатди. Бола ҳам шу иллатдин согайди.

Ғулжа шаҳрида бу иш бўлғандир. Шундин бириси неча қатим бу дорининг фойдасини кўрдим. Ўзи кичик, нафи улуғ бир дори-дур. Риванч бўлса ҳар қачон хитой дорихоналарида топилур. Яхшиси от туяғидек бўлиб, ранги қизғимтири. Чайнаб кўрса, тупурик сап-сарик чиқгай. Яхшиси шудир. Ҳар қачон дориларни ҳидлаб олмоқ керак. Эскириб халта теги бўлиб қолган дорилардин зарардин бошқа чиқмас, иншооллоҳ дорилар куч-қувватларини узун-қисқа умрларини баён қилиб, бир рисола ёзмоқ ўйим бор. Худо етқизса, шунга қараб амал қилурсизлар. Бу дори хоҳи иссиқ, хоҳи совуқдин бўлсин баробардир. Энди иссиқ, совуқлигини бошқа турли дориларни ажратишни баён қиламиз. Агар сийдик қизил бўлиб ёки сарик бўлиб, томирлари тирсиллаб тез ўткир урса, иссиқдин бўлур.

Агар сийдик оқ булиб, тиниқ чиқса, томир уриши бўш булса, чанқоқлик йўқ бўлиб, танлари салқин бўлса совуқдин бўлур. Агар сийдик билан қон ёки йиринг чиқса, сийдик йўли жароҳат бўлиб, ичи ўйилиб, яра тушгандин бўлур. Буни сўзнак дейдур. Сўзнак иложини кейин айтурмиз. Агар иссиқдин сийдик туширса, бунинг иложи дарҳол ванна қилиб, иссиқ сувга ўлтирғизсин. Агар сув ичида сийдик юриб қолса, шул жойдаёқ ўрнидан туриб сийсин. Ваннага кирмасдин илгари юқоридаги риванчдин қилинган доридин бир пиёла ичиб, сўнгра ваннага кирсин. Иншооллоҳ, ваннадан чиқар-чиқмасдан туриб фойдасини кўргай. Ваннанинг суви илимон бўлмоқ керак. Агар совуқдин бўлса, бунинг иложи жўхоридек хинни иссиқ сувда эзиб ичурсун. Киндик остилари, туворсуқ устиларига хиндин эзиб сурсун. Иссиқдин бўлғонларга ёз кунларида бўл-са, тархамак, ковани қириб устидан чапласин. Агар қиш кунларида бўлса, илимон сувига латтани хўллаб, дам олмай чаплаб турсин. Совуқдин бўлганига табобачини ҳам фойда қилур. Чой ўрнига дамлаб ичгай. Тархамак уруғи, кова урути, қовун уруғи, тарвуз урути, ўтритикан

булар иссиқдин сийдик тутилганига фойда қилур. Табо-бачини, яъни хожи арпабодиён, рум бодиён, ёввойи сабзи уруғи — булар совуқдин елдин бўлғонларига фойда қилур. Бу ўринда мундин зиёда ёзмоқни кўтармас.

ФАСЛ. СЎЗНАКНИНГ БАЁНИ

Сўзнак деб, сийдик йўли ўйилиб, жароҳат бўлиб, ярали бўлиб қолганини айтур. Бу иллатнинг сабаблари кўпдур. Энг ёмони ёмон, бузуқ хотинлар-ла ётқондин бу иллат ювиб ёпишур. Бир нафаслик шайтон қизиғига алданиб, умрли дарди бедавога йўлиққай. Кучаб кетса, боду паранги, яъни сифлис. Бу иллат бедаво бўлур. Сифлис иллоти инсон ҳаётининг душманидир. Қайси миллатда бу иллат кўпайса, у миллатнинг инқироzi демақдир. Энди мен бу ўринда бу иллатга тажриба қилган дориларимни ёзаман. Дастлабда бу иллатга зиён қиладурғон нарсаларни ёзиб ўтай. Бу иллатнинг ҳар қандоғига хотинларга яқинлик қилиш зиён қилур. Ҳар аччиқ нарсалар, қалампир, мурчга ўхшаш ҳар нордон нарсалар, сиркага ўхшаш, бутун ҳўл мевалар, тархамак, қовун, тарвузлар, шўр-тузлик — ҳамма нарсалар бу иллатга зиён қилур. Гўштлар ҳам фойда қилмас. Қуш гўштарининг зиёни озроқдир. Лекин бу иллатнинг ҳар қандоғига сут фойда қилур. От сутининг фойдаси кўпроқдир. Қимизнинг ҳам заррари йўқдир. Энди бу иллатнинг иложи шулки, шўхладин 15 донани олиб, ичидаги қизил донасини олиб ташлаб, устидаги кулодек қизил пўстини бир чайиб сувга солиб қайнатсун. Яхши татиғини чиқазиб, сувини сузиб олсун. Агар бўлса анисувидин 10-15-20 томизиб қўйсин. Мана шу сувдан ҳар кунда тўрт қатим, ҳар ичганда 3 сирли қошиқдин 15-20 кунгачалик ичсун. Бу кунларда парҳезни яхши сақласун. Иложи булса сут ва сут ошидин бошқа, нон чойдан бошқа ғизо емасун. Чойни ҳам сутлаб ичсун. Чой ўрнига хожу дамлаб шуни сутлаб ичса яна яхши бўлур. Бу орада марганцовка (қизил дори)дин мошина билан ҳар сийгандан кейин чўчоқ тешигидан юбориб ҳар қатим юборганда сувини туширмасин, чўчоғини тешигини тубан қилмай, чуқисини ўн минут миқдори тўғри тутиб турсин. Мана шундоқ қилса, дорининг фойдасини тезроқ кўргай. Бу айтган дорилар фойдаси ёлғизда бу иллатга эмас, зиққинафас, яъни дам чиқиш иллатларига ҳам кўпдан-кўп фойдаси бордир. Ўзим бериб тажрибадан ўтказдим. Киши ҳайрон қолгудек фойда қилур. Тажрибасиз дўхтирларга алданиб, ерли миллий дорилардин қуруқ қолмаслик керак. Яна бир иложи — бир мисқол шўраи қалами, бу дори милтиқ дорисининг шўри. Русчада силитра деган машҳур дори аптекаларда ва бошқа дўконларда ҳар вақт топилур. Мана шундин бир мисқол, шакардин 4 мисқол, хитой оқ шакари бўлса яна яхши, бўлмаса қум шакари ҳам бўлур. Бир пиёла пишган сутга солиб, ҳар ичганда шу миқдорда қилиб кунда уч вақт ичгай. 10 кунгачалик гизосига уч шиша сув, бир ҳисса ичаверсин. Чидамаса, бир оз нон қўшиб еса ҳам бўлур. Тухумни чала пишириб, сариғини есин. Лекин юқоридаги ғизога қаноат қилса яхшидур. Яна бир иложи 3 мисқол кабобачини, яъни хожуни ундек қилиб, майда сўқсун. Бир пиёла янги ивителиган, сариқ суви олинмаган қатиққа қўшиб, аралаштирсин. Бу ишни кечки пайтда қилиб, дори пиёланинг устига бир парча дока ёпиб, ўғза (томга) қўйсин. Агар ёз кунлари бўлса, дори кечаси билан ўғза устида ҳаво еб турсин. Эрталаб туриб, оч қоринга дорини ичиб олсин. Шу тартибда қилиб, 3 кундан то 7 кунгачалик ичсун. Иншооллоҳ, бу иллатга бирдан бир шифодир. Ўзининг осонлигига боқиб қадрини билмай қолмасун. Мундин бошқа кабобачининг ўзини қайнатиб, татиғини чиқазиб, суви билан оғиз чайқаса тил, оғиз оғриқларига фойда қилур. Товуши совуқдин битган бўлса, товушини очар. Совуқдин бўлган кўҳна бош оғриқларига кўп фойда қилур. Меъдаси бузуқ кишиларга ҳам фойдаси бордир. Ошга солса, ғизони тотли қилур. Гўштни ёзиб пиширгай. Бу кейингилар учун чой ўрнида дамлаб ичидин ичмак керак. Хитой, дунгонларни ғизолари бусиз бўлмас. Бунинг сувидин сўзнак бўлғонлар мошина билан олат ичига юқорида кўрсатилган тартиб бўйича юборса, сийдик йўлидаги жароҳат яралар учун кўп нафи бордир. Бу ёзилганларга ўз йўлида амал қилса, иншооллоҳ, шифодин ҳоли бўлмас.

ФАСЛ. ХАЙЗА ИЛЛАТИНИНГ БАЁНИ

Бу иллат бир қаттиқ иллатдир. Бу иллат бўлганида аломати шулки, оғзини ёндиргай (қусгай). Ортидин сургай, қорни қаттиқ оғригай. Ўзи беҳол, кўнгли безоб бўлгай. Кўз косалари ўлтиришиб оғиз-лаблари қуришиб устаб тургай. Томирлари тубан солиб, билинар-билимас бўлиб мидирлаб тургай. Гоҳида билимаслик даражага етибму қолур. Қўл-оёқ томирлари тортишиб, қаттиқ оғригандин чидаёлмасдин чинқиргай. Мана бу аломатлари билан бу иллатни очик таниғали бўлур. Энди бу иллатнинг нимадин пайдо бўлишини айтурмиз. Бу иллатнинг пайдо бўлиши бир ғизони еб, бу ғизо сингмасдан туриб устига яна бир ғизо еб, икки ғизо бири бири билан сўқишиб, ҳазмлар бузилиб, бундин ёмон моддалар пайдо бўлиб, бир қисми тубан тарафдан қорин оғритиб тургай. Иккинчиси юқори тарафдин кўнглини айнитиб қустургай. Мана шундай бўлиб, бу иллат пайдо бўлғай. Ёки ғизо еб, устидин ҳўл мевалар еса, бу шундоқ бўлур. Энди бу иллатнинг иложи шулки, ҳеч бир нарса бермаслик керак. Токи ўзи тўхтагунчалик сабр қилмоқ керак. Жоҳил табиблардек кўп суриб беҳол бўлиб кетди деб, ич тўхтатиш чорасини қилса, бирор сабаб билан ичини тўхтатиб қўйса, бетоб киши дарҳол ҳалок бўлур. Чунки бузуқ заҳарли моддалар чиқарга йўл тополмай қамалиб қолиб, мундин чиққан заҳарли хўрлар юрак, мияларга, ички аъзоларга уриб, ажалга сабаб бўлур. Ёлғизгина сиртидин бунинг иложини қилса бўлур. Агар май кўп беҳол бўлиб кетса, бир катта стакан, ё бунга ўхшаш нарса билан нақ киндик устига лўнқа қўйиш керак. Ўт билан лўнқа қўйишни ҳар ким ҳам биладур. Бу қўйилган лўнқа бутун туриши лозим, Бунинг фойдаси ҳам ичини тўхтатгай, ҳам қурсоқ оғриғини босгай. Ўзим тажриба қилиб кўрган ишдур. Баданларига исли хушбўй мойлардин суртиб турсин. Қўл-оёқларини кўп уқаласун. Уқаланмоқнинг кўп фойдаси бордир. Бурунларига атир ифордин буратсун. Қизилгул вақти бўлса, ҳўлидин бўлмаса қуругидин олиб, янчиб қурсоқларига чапласун. Агар чанқоқлиги бўлса, гулқандни сувда эзиб, ичадургон сусунларига қўшиб берсун. Бу тадбирларни иллатнинг бўлишидаёқ қилмасдан, охирлашган вақтларда қилсин. Чиқадурғон ёмон бузуқ моддалар чиққандаёқ қилмаса, қилган тадбирлар зиёнли натижа берур. Бу иллат бошлаб бўлғонда қустуриш-сурдиришнинг иложини қилмоқ керак. Ўз-ўзидан қусмай, сурмай қурсоқ оғриғи кучаб кетса, бу вақтда дори билан қустуриб, сурдириш чораларини кўрмак керак. Агар мижози иссиқ бўлса, усулига юмғоқ сут урутини янчиб, дамлаб сувидин ичсин. Қурсоқларига юмғоқ сут кўкининг суви билан сандал ёғочини суриб, эзиб узум сиркаси қўшиб сурсун. Агар мижози совуқ бўлса, ёнғоқ, зира, ёнғоқдан 10 дона олиб чақиб, мағзини янчиб, 3 мисқол зирани янчиб, бу иккисига аралашгудек асал қўшиб, икки бўлиб егай. Оғзидин кейнидин ёнган нарсалар ҳар турли бўлиб тўхтамай турса, томир пастлаб, баданлари музлаб, тирноқлари кўкариб кетса, хатарли бўлур.

ФАСЛ. БУВОСИЛНИНГ БАЁНИ

Бувосил деб орқа авратнинг чўраларида (атроф) пайдо бўлгон иллатни айтур. 5-6 қисм бўлур. Кўпроқ бўладурғони уч қисмдир. Биринчи, салулий, яъни сўгалга ўхшаш нарсадур, Иккинчиси, ина-бий, яъни узумга ўхшаш нарса бўлур. Учтинчиси, тутий, яъни пишган тутга ўхшаш нарсадур. Биринчиси сўгалга ўхшаш қаттиқроқ бўлур. Иккинчиси ундан юмшоқроқ бўлур. Учтинчиси ундин ҳам юмшоқроқ бўлур. Бу иллатнинг асли сабаби, бағрнинг толнинг мижози бузилғондин бўлур. Энди бу уч турлик. Иллатнинг ҳар бири иккига бўлинувур. Ташқи бувосилнинг доналари кўзга кўринмас кўтан ичакнинг бир эллик, икки эллик, уч элликчалик, инжиқ келганда гоҳида кўтан турулиб чиқар. Шунда бошқа киши қараса, кўрса бўлур. Бу иллатнинг аломатлари юзининг сариқлиги, лабларининг оқимтир бўлиб, ғудурлиги, кам қувватлик, юрак ўйнаши, гоҳида тил устининг қорамтир бўлиши, кўтан чўраларининг оғир бўлиб тиқи-либ, орқа пешобнинг оз-оздин келиши, пешобнинг олди-кейиндан қон юрипшининг кезаклик бўлиши, қон юрмай қолганда доналарига қон тўлиб, қаттиқ оғриб, қон юриб кетганда

оғриқнинг пасайиши, мана булар ҳаммаси бу иллатларнинг аломатидур. Энди бу иллатга зиён қиладурган нарсаларни айтурмиз. Энг биринчи зиёнли нарса, бу иллатга сирко лозимдир. Сирко деб аччиқ сувни, лози деб қизил қалампирни айтур. Ила диёрининг тилларида. От гўшти, сигир гўшти, эчки гўшлари, айниқса тузлик сур гўшлар бўлса, кўп зиён қилур. Ошқовоқ, саримсоқ, мурч ё ўхшаш нарсалар ҳам, мевалар, тузланган кўкатлар, сўт, қимиз, қатиқ, қаттиқ пишган тухум, патир нон, ични қотирадурғон физолар, сузма, бу нарсаларнинг ҳаммаси зиёнлидур. Ёш қўй, қўзи, ўғлоқ (улоқ), семиз товуқ, булардин қилган шўрвалари ҳам гўшлари лойиқ келур. Энди бу иллатнинг иложини баён қиламиз. Агар йилга етмаган янгироқ, енгилроқ бўлса, бунинг иложи шулки, қўйнинг эритган қуйруқ ёғи, бир-икки йиллик эски бўлсин. Шунга бир миқдор соврунжонни янчиб ундек қилиб аралаштириб, малҳам қилиб олсин. Шундин эрталаб-кечлаб икки вақт сурсун. Доналари тўкилиб йўқолгунчалик, агар доналари кўзга кўринмайдурғон ички бувосир бўлса, бу доридин пилта қи-либ, кечаси ётар вақтида аврат ичига қўйиб ётсин. Иншооллоҳ, фойдасини кўргай. Тажрибадан ўтган ишдур. Яна бир иложи — илоннинг пўстини сувда қайнатиб, татиғи кучи тамом сувга чиққандан кейин шу сувга уч мисқол сабрни солиб, устига жусайни қўшиб, сўқиб чиқиб, сувидин бир пиёла қўшсун. Бу учовини қайнатиб қуюқлиги зиғир ёғидек бўлганда бир шишага қўйиб олиб шундан ҳар куни икки-уч вақт бувосир доналарини ёғласин. Агар ичида бўлса пилта бирла қўйсун. Юқоридаги парҳезларни тутсин. Иншооллоҳ, бу ҳам кўп фойдалидур. Бу айтилган дорилар бу иллат янгироқ ва ҳам енгилроқ бўлса кифоя қилур. Бўлмаса, бу иллатдан тамоман қутулиш учун дўхтирларга кестириб, операция қилишдан бошқа чораси йўқдир. Лекин бу иллатга орқа пешобнинг юмшоқ бўлиб туриши лозим. Ич қотиб қабзият бўлиши зиёнлидир. Физолардин шўрва ва ҳам ёғлик нарсалар фойда қилур. Ёғлар ичида сариг ёғ кўп фойда қилур. Ҳам сиртидин суриб, ичидин еса бўлур. Сўт ўзи фойда қилмаса ҳам, қатиқ фойда қилур. Лекин сариқ сувини тўкмасдан янги-янги ивитиб ичмак керак. Яна бир иложи олтингугурт, мовзий, арпаодиён, муръа, кувар илдизининг пўсти, илон пўсти, жусай урути, бу дориларнинг бирисидан бир миқдор олиб, туя қумалоғини куйдириб шунинг чўғига солиб, бир тушук тосму ё гултувакму, шунинг остига солиб чўрасидин тутун чиқмаслик қилиб тешигини бувосир донасига тўғрилаб исласин. Ушбу дори билан уч-тўрт қатим исласа, иншооллоҳ фойдасини очиқ кўргай. Ис-лагандин болдир ҳайвонот ўтларининг бириси билан мойлаб турсин. Ислаш ўрталарида ҳам ўт билан, қаймоқ билан мойлаб берсин.

ФАСЛ. ҚУЛИНЧ БАЁНИ, ЯЪНИ СЎҚИР ИЧАК ОҒРИШИ

Бу иллатни рус дўхтирлари апендецит дейдурлар. Кўпинча дўхтирлар бу иллатга операция қилиб шул ичакни кесиб ташлайдилар. Кўпроғи шунинг билан шифо топқай. Гоҳиси шифо топмайдур. Гоҳи бирлари ич ериш вақтида қазога учраб ҳалок бўладилар. Бу иллат ўзи қўрқинчли иллат бўлиш устига операция қилмоқ яна қўрқинчлидур. Кўз олдимизда неча киши согайган бўлса ҳам, бир неча кишининг ҳалок бўлганини кўрдик. Бу иллатнинг сабаби ичак ичида шилимшиқ ёпишқоқ моддалар пайдо бўлиб, мунингдин киши тезаги туташиб, қотиб қумалоқ бўлиб ичак ичида тўсқинлик қилиб зангитларини ўз йўлида ташқари чиққани қўймасдан бу иллатни пайдо қилур. Бунинг аломати қуруқ тўлғоқ оғриғидин бошқа, орқа тарафидин ҳеч нарса келмайдур. Оғриқ қаттиқ бўлиб, ўнг тарафдин киндик ости оғир бўлиб, яна бир сабаби ичакларда ел пайдо бўлғондин бўлар. Бунинг аломати киндик ости қўпчиб, қурсоқ ичида ғалдир-гулдур қилишидир. Энди бунинг биринчи иложи дастлабда амалча қилсун. Амадчани қари хўрознинг шўрвасидан қилса, кўп яхшидур. Хўрозни қувлаб чарчатиб, ондин сўйиб шўрва қилур. Амалчани 3-4 қатим қилгандин кейин сургу дори ичсун. Мен ўзим фойдасини кўрган сургу ўшбудир.

Қизилмия илдизини қирқиб-қирқиб тўтраб қўйганидан бир чангални икки коса сувда қайнатиб татиғи чиққанда бир коса қолганда шунга икки сир қошиқ кастор ёғи қўшиб ичсун.

Бир-икки йўл ичини бўшатиб, оғриғи пасанча бўлур. Бу сургуга икки сир қошиқ бол қўшиб ичсун. Оғриқ тўхтамагунчалик ҳеч бир ғизо емасун. Агар ташна бўлса, қайноқ сувга бол қатиб (қўшиб) шарбат ичсун. Ўзим бу тадбирларни қилиб, тажриба қилиб, фойдасини кўрдим.

Агар қурсоқ ичйда гулдуроқ бўлса, устидин такмид қилсин. Яъни кепак тузни қовуриб ё иссиқ кулни ёки тарик қизил қўноққа ўхшаш нарсани қовуриб, куймагудек иссиқ қилиб оғриган жойга такмид. Елларни тарқатиб, оғригини пасанча қилур. Қулинч билаи бошқа ич оғриқларининг фарқи шуки, бу иллатда пешоби келмас, қабзият бўлур. Ўнг тараф киндик остидан бошлар. Ҳар қайсини биз ёзгандек ўз аломатлари билан ажратгани бўлур. Фаҳм билан иш қилмоқ керак.

ФАСЛ. ТАШАННУЧНИНГ БАЁНИ

Ташаннуч деб, томир сингирларни тортишганини айтур. Агар томирлари тўлиқ, қон томирлари кўпчиган бўлиб бирданок пайдо бўлса, ўзиндин бери ич суриш, қон олиш, қусиш, ўтмаган бўлса ҳўл-совуқдин бадан томирлари модда тўлғонликдин бўлур. Агар бу аломатлар бўлмаса, қуруқликдин бўлур. Иложи агар совуқдин бўлса, ташқари-ичидин иссиқлик қилмоқ керак. Ташидин жўза-бўза эзиб сурсун. Туз қайнатиб нашатирний қайноқ сувга чилаб, шу сувлар билан пайи тортган қўл-оёқларини юзсин. Ичидин занжабил, долчин, қалампир, арпабодиён ё шунга ўхшаш нарсалардин чой ўрнида дамлаб ичсин. Агар қуруқ-иссиқдин бўлса, бу чоғда ваннага тушсин. Баданларини, айниқса томирлари тортишган, қўл-оёқларини янги хом қаймоққа ёғласин. Ичидин гизосига янги соққан сутдин кўпроқ ичсун. Семиз жўжа шўрвасидин ичсин. Янги кечқурунги соғилган сутга хитойнинг оқ шакардан қўшиб ичса кўп фойдалиқдур. Сутни эрталабки соққанидин кечқурунгиси яхшироқдир. Ҳар тўғрида фойдаси ортиқдур. Яна бир иложи кунжут ёғини илимон қилиб, агар мумкин бўлса, чўнгроқ идишга кўпроқ қуйиб, қўл-оёғини шул ёғ ичига чилаб, узун турсун. Уч-тўрт қатим шундоқ қилса, бунинг фойдаси ҳаммадин ортиқдур. Агар қўл-оёқ молиб ўлтургудек ёғ бўлмаса, бир неча кун узмай устидин суртса ҳам кифоя қилур. Агар юқоридек иложлар кор қилмаса, мижоз қуруқ бўлиб, бу иллат қуруқликдин пайдо бўлган бўлса, яна иложи шулки, қўйнинг қуйруқ егидин уч энлик миқдори кенглиги-узунлиги оғриқ кишининг бўйнига ўралвудек бўлса бўлсун. Қалинлигини пичоқ сиртидек қилиб кесиб олсин. Мана шул ёғни бўйин гарданига ўраб, устидин бир ёғлик билан ўраб қўйсин. Шул ёғ ҳидлангунчалик турсун. Сунгра янгилаб шул тартиб билан яна ёғласин. Шундоқ қилиб бу иложи уч қатим қилсин. Иншооллоҳ, бу иллатнинг ҳар қандогига фойда қилур. Ўзим қилиб тажрибадан ўтказдим. Сирко, лози, аччиқ нарсалар, шўр тузлик нарсалар, эчки гўшти, калла гўшти булардин бошқа еллик ғизолар бу иллатга зибн қилур. Гоҳида сургу ичиб, кўп амал қилғондин, айниқса хуббул малик, сургудин, куп қусғондин, муздек совуқ сув ичгандин, захарлик жониворлар чаққандин, ҳайз нафос қонлари тўхтагандин ҳам бу иллат пайдо бўлур. Бу чоғда сабаб бўлган нарсаларга илож қилмак керак. Ёки сабаблари тўхташи биланок бу иллат ўз-ўзидин тўхталур.

ФАСЛ. ЯРАҚОННИНГ БАЁНИ

Ярақон деб сариқ бўлғонни айтур. Бунинг аломати юзи-кўзи, тамом баданлари сап-сариқ бўлиб, бу иллат 16 қисмдир. Ёлғиз бир қисми илож қабул қилмас, бошқаларнинг иложлари бордир. Илож қабул қилмаслик белгиси бўлса, орқа пешоби оқ келур. Бу иллатда орқа пешобининг оқ келиши яхши эмас. Бу иллатнинг қисқача сабаби сафро тошиб, қонга қўшилиб, бутун баданга тарқалганидан пайдо бўлур. Энди бу иллат кўпинча иссиқдин, гоҳида сафро халтасининг олди бўшаб, жигарда пайдо бўлган сафрони ўзига тортмай қолганидин бўлур. Ҳар қандоқ бўлса ҳам, сариқ бўлган киши, гўшт-ёғ, кучли бўлган ғизолардин парҳез қилмоқ керак. Энди бу ўринда ўзим тажриба қилган дориларни ёзиб ўтаман. Биринчи иложи шулки,

исканжабин риванчига шўхлани қўшиб, шунинг сувини ичгай. Шундоқки, 7 қошиқ шўхла сувина бир қошиқ исканжабин риванчи қўшилур. Исканжабин риванч бўлса, юқорида иситма-безгак баёнида ва ҳам кезикларнинг баёнида яшашнинг тавсифларини ёзиб ўтдик. Риванчини яхши узум сиркаси, шакар, бу уч нарсадин ясалур. Шундоқки, бир қадоқ тоза ўткир узум сиркаси на уч қадоқ шакар қўшилур. Шунинг икки сар, яъни 20 мисқол яхши тоза риванчини олиб, чала янчиб, икки коса сувга солиб, бир коса сув қолгунчалик қайнатсун. Дорини таъм тотиги чиққандан кейин сузиб олиб, устига сиркони шакарни қўшиб, яна бир оз қайнатиб, шарбат олсин. Мана шуни исканжабин риванчи деб айтурлар. Бу иллатга шўхлани сувини қўшиб ичгандек иситма безгак, тиб кезикларига, юрак оғриқ, қурсоқ оғриқларга қайноқ сув ёки арпабодиённинг сувига ўхшаш сувларга қўшиб ичгай. Агар бу дори тайёр бўлмаса, ёлғиз риванчининг сувига шўхла сувини қўшиб ичгай. Ёки қайси бири топилса, шуни ичса ҳам бўлур. Ичидин арпа кашкоби ичгай. Кашкобнинг баёни юқорида ўтди. Ўзи совуқлик қилсун. Ваннага тушсин. Терлашлик фойда қилур. Сарик сувини тўкмаган қатиқ ичсин. Сут, қаймоқ, сариёғ зиён қилур. Кичик балиқни қуруқ сувда қайнатиб пишириб есин ва ҳам шунга қарасин. Сиёдонани (седана) ундек эзиб, хотин кишининг сути билан бурнига томизсин. Кўз сариғини тезда кутаргай. Кўк мош, бироз гуруч, жўжа шўрвасига солиб қайнатиб, шўрва гуруч қилиб, қатиқ, юмғоқ сут қўшиб ғизосига ичсун. Лекин ҳаммадан ғизосига арпа кашкоб яхшироқдур. Қора ўрик ва ўрик, шафтоли қоқи, кўк кишмиш, тамрихинди, шунга ўхшаш нарсаларни чилаб ичсин. Ёз кунлари бўлса тархамак, бодрингларни артмасдан пўсти бирла есин. Юқорида ёзилган сафро сургусидин ичсун. Агар мижози совуқ бўлиб, ўт халтасининг оғзи бўшашиб жигардан сафрони тортмасликдин бу иллат пайдо бўлган бўлса, бу ҳолда мятний капли яъни ялпиз суви, зарчаба, бу уччовидан қайси бириси бўлса ҳам фойда қилур. Қаҳрабони ичидин ичса, ҳам қўлига тушиб қараб юрса, бу ҳам фойда қилур. Ҳар қандоғига бўлсин.

ФАСЛ. АМРОЗ РАҲМ, ЯЪНИ БАЧАДОН

Туркийда бола ётқининг иллатларини айтур. Бу иллат хотин кишиларга махсусдир. Ҳайз қонинапоз қони бу жойдин келур. Ҳайз қонининг келиши хотинлар учун муборак ишдир. Чунки бола кўришнинг белгиси бўлур. Туғмас хотинлардин Ҳайз қони келмайдур. Хотинларни фарзи шарафи бола туғиш биландур. Энди бу қон ҳар хотиннинг ўз одатича келиб турса, тан соғлиги ҳам бола бўлишининг аломатидир. Агар одати бузилиб, бу қон келмай қолса, ўз вақтида юрмаса, мижози бузилғондин бўлур. Тезда иложини қилмоқ керак. Бепарволик қилса бундин бир неча турли иллатлар пайдо бўлур. Бош айланмоқ, кўз тинмоқ, қўл-оёқ сирқираб оғримоқ, бел, бош оғримоқ, кам иштаҳалик, бурун-юз устиларига қора доғ тушишлик, охирида истисқо бўлиб, ҳамма бадан ишмаги шундин бўлур. Бу иллатни кичик санамай ўз вақтида чорасини қилмоқ керак. Бўлмаса дарди бедавога қолур. Бетобликдин, очликдин ориқлаб, қонсизланиб қолса ҳам, Ҳайз қони тўхтагай, бунинг иложи яхши ғизо еб-ичиб, яхши тарбиялаш билан бўлур. Кўп ишлаб чарчашлик ҳам қонни қотириб, Ҳайз йўлини боглагай. Бунинг иложи кучли ишлари қилмай, ўзига роҳат беришдир. Баданни яшнатадурғон янги соққан сут, семиз товук шўрваси, қўзи, ўғлоқ шўрвалари, чала пиширилган тухум, сут-қаймоқли, шакарли чой. Бу ўхшаш нарсалардин ғизо қилгай. Агар мижози қуруқ-иссиқликдин тўхтаган бўлса, бунинг аломати чиройи ўзгариб, қорамтир бўлиб, ориқлагай. Юрак ўйноқ бўлиб, кўнгли қоронғилашиб, очилмай туриши, киндик чўраларининг оғирлиги, қон томирларининг кўпиб туришидир. Бунинг иложи, агар қон олишни билган киши бўлса, оёғида тўпиқ устидаги сопин деган томирдин қон олмоқ керак. Бўлмаса одатига қараб, қон келадурғон кунларида икки оёқ болдирларига қортиқ қўйиб, 10—15 қортиқ қон олдирсин. Шул вақтда қон юргизадиган дорилардин ичаберсин. Ҳам шу кунларида жимо қилмоқнинг фойдаси бордир. Қон юргизадиган дорилар ичида яхшироғи кир-пис уруғи, кравая уруғидур. Кирпис деб, хитойча шинсайдир машҳур нарсадир. Киравая деб, ёввойи сабзи уруғини айтур. Ҳар жойда бор нарсадур. Буларнинг қайси бири бўлса ҳам уч

мисқолчалликни бир чойнакка солиб, қайнатиб ярмига келтирсин. Қолганини ичсун. Арпа бодиён ва рум бодиён ҳам шундоқ қон юргизадур. Буни ҳам юқоридагидек қилиб ичсун. Буларни қайнатиб сувига ўлтирсин. Бу уруғларни янчиб қайнатиб, сувини ичиб, тилипини киндик остига боғлаб ётсин. Эрманқурай қайнатиб ичса, сувига иссиқ қилиб ўгирса, кўп нафи бордур. Бўйимодорон деган сариқ тегеракбош ислик чўп бордир. Мен ўз юртимиз Тўқмоқда бу чўп доридин кўп ишлатиб, бир неча иллатларга кўп фойдасини тажриба қилган эдим. Айниқса хотинларнинг бачадон иллатларига, қорин оғриқ, биқин оғриқларига бўлибму ҳайз қонини юргизмак учун бу доридек фойдали нарса кўрмадим. Бу доридин ароқ (поридан олинган) тортилса ҳаммадин яхшироқдир. Турли иситма-безгакларга, ҳар турли қурсоқ елларига бу доридин бериб, кўп фойдасини кўрдим. Хотинларнинг бачадон иллатларига бирма-бир дори эканини ўзим тажриба қилиб билдим. Бу доридин ичган чоғда ёгдин қаттиқ парҳез қилур. Ёғлик нарсалар бу дорига хил кел-майду. Лекин Ила диёрида бу дори кам топилур экан. Бенам жойларда чиққанини кўрдим. Оз тўла олиб ишлатиб тажриба қилдим. Биздин ерлардагидек бўлмаса ҳам, фойдаси борлиги маълум бўлди. Бу дорининг оқгуллиги ҳамма жойда топилса ҳам кучи камлигини фойдаси озроқ кўринди. Чомғур турп, пиёз, сабзи, нухат — бу нарсаларни физога қушиб кўпроқ еб берсун. Ҳам шулардин ўзидин қайнатиб ичиб, сувига ўлтирсин. Ўлтирганда куймагудек қилиб иссиқроқ ҳам узунроқ ўлтирсин. Тилпини олиб киндик остига иссиқ-иссиқ тортиб берсун. Танбия билмоқ керакким, ҳар бир дорини бир қатим, икки қатим қилиб фойда қилмади деб ташлаб қўйиш тўғри эмас. Чунки иллат қандоқлиги билинса, бунинг дориси топилса, фойда қилмасдин қолмайду. Кўп ўтни ўчиргани оз сув кифоя қилмағондек гоҳида дори озлик қилиб, фойдаси билинмайду. Гоҳида иллоти бор ўринга дори кучи етишолмай турганликдин бўлғай. Шунинг учун дорини озроқ бўлса, кўпроқ қилиб, кучсиз бўлса, кучлироқ қилиб, гумон қилмогудек йўл билан бир неча кун ичмак керак. Бунда ҳам фойда кўринмаса, бошқа бир чорасига киришмак керак. Дори қайнатиб, сувина ўлтирганда сув белидин юқори чиққудек бўлсин. Ҳамда таҳорат сувидек иссиқ бўлсин. Суви қанчалик кўп бўлса, шунчалик яхшидир. Дориларини кўпроқ солиб, сувини қувватлироқ қилиш керак. Эрман қуврай, шувочўп, ёзда ҳўли, қиш кунларда қуруғи, ҳар жойда ҳар қачонда топиладургон нарсадир. Сувидан ичиб, ҳам тушиб, тилипларини иссиқ ҳолда белларига, киндик остиларига боғласун. Ишлатгучиларга осонлик бўлсин деб, бу китобда ҳар жойда топилмоқда бўлган сероб дориларни ёздим.

ФАСЛ. ҲАЙЗ ҚОНИ КўП КЕТМАСЛИГИНИНГ БАЁНИ

Агар ҳайз қони кўп кетиб тўхтамас, қараймиз, бу хотиннинг танаси семиз, бадани тўлиқ, қонли, ўзи кучли, қувватли бўлса, ҳар қанча қон кетгани билан ўзига путур етмай, қуввати жойида турса, баданда қон кўпайиб сиғмаганликдин бўлур. Бунга илож қилмоқ лозим эмас. Чунки бир илож қилиб, қонни чиқазмай тўсиб қўйса, баданга сиғмай, оғриқлар келтириб, бирор жойидин жароҳат бериб, чиқиш эҳтимоли бордир. Шунинг учун куч-қувват, ранг-рўй ўрнида бўлса, буни тўхтатишга ҳожат йўқдир. Қачон куч-қуввати озайиб, ранги рўйи сарғая бошласа дарҳол чорасига киришмак керак. Энди қараймиз, агар келган қон оз-оздин узилмай келиб турса, сариқ сув йиринг аралаш бўлса, бачадонда жароҳат яра пайдо бўлғондин бўлур. Чиққан нарсада сассиқлик бўлса, аврат ичига яра чиққаннинг очиқ аломатидир. Бунинг иложи аврат ичидаги ярага илож қилмоқ керак. Бувосил баёнида ёзилган илон пўсти, сабр, жўсай суви бидан қилинган доридин пилта қилиб аврат ичига қўймоқ керак. Ёки мошина билан юборсин. Оралаб-оралаб кала ўтига бол қотиб буни ҳам аврат ичига қўйсин. Яра жароҳатига зиён қиладургон еллик нарсалар ҳам ҳўл емиш, тарвуз, қовунлардин парҳез қилсун. Агар бу иллат мижози бузилиб, модда кўпайгандин бўлса, оқ пахтани авратдин келган қонга суртиб, кунга қўйсин. Агар пахта сариқ қуриса, сафродин бўлур. Сафро сур-гуси қилмоқ керак. Агар оқ қуриса, балғамдин бўлур. Балғам сургусини ичмак керак. Агар қорамтир бўлиб қуриса савдодин

бўлур. Савдо сургусини ичгай. Биринчи саного сариқ халила, иккинчиси қобили халила, учинчиси қора халила қўшса, ҳар қайси модданинг ўзига лойиқ сургу бўлур. Дори ўлчовларини юқорида иситма кезик баёнида айтиб ўтдик. Ёндириб ёзмоқ хожат эмас, шул жойга қара-сун. Сургу қилгандин сўнг қаҳрабони янчиб ичидин ичсун. Тин армани деган қизил гулга ўхшаш тўпа дори бор. Шундин сувда чайиб ичсун. Дорифурушларда ҳар қачон топиладургон нарсадур. Ҳўкиз мунгузини куйдириб, кулини ичсун. Қаҳрабодин бошқасини темирчини сувига солиб, қуюқ аталадек қилиб, латтага ё пахтага сингдириб, авратига кечаси қўйиб ётсин. Ва айтилган нарсаларни 10—15 кун қилмоқ керак. 2—3 қатим билан иш битмас, темирчининг сувида ўлтириб, ҳам ичиб бермакнинг кўп фойдаси бордир. Чой ўрнида қизил қуюқ дамлаб ичиб берсин. Ҳам темирчининг сувида қуруқ қизил гул, анор пўсти, мовзи буларнинг ҳаммасини қўшиб, қайнатиб ўлтирсин. Кечаси ётганда сувида латтани ҳўллаб авратига қўйсин. Дори сувидин аврат ичига кирса, янаму фойдаси зиёда бўлур. Темир бўқини майда янчиб, нафис эргак ё докадан ўтказиб, бир мисқолни тўрт бўлиб, ҳар ичганда бир бўлимдин ичсун. Бир ҳафта, 10 кун ё тўхтагунчалик ичмак керак. Буни ичган чоғда юқоридаги дориларни қилиб, турмоқ керак. Булар ўзим тажриба қилган дорилардир.

ФАСЛ. ЁШ БОЛАЛАР ИЛЛАТИНИНГ БАЁНИ

Бола туғилгандин сўнг киндигини тўрт энлик миқдори қўйиб кесмак керак. Кунаро ёки 3 кунда ёз кунлари чўмилтирсин. Сувида бир оз туз солсин. Топилса зайтун мойи ёки бўлмаса қаймоқ билан ёглаб турсин. Бешикка белаганда қиз бола бўлса, қорнини бўш боғлаш одат қилсун. Агар қаттиқ боғлаб ўргатса, тутиши қийин бўлур. Буни эҳтиёт қилмоқ керак. Болага онасининг сутидек бошқа суглар ёқимли бўлмас. Мумкин қадар ўз онаси эмизсун. Суту чиқмаган чоғда ҳам қуруқ эмчагини солиб сўрдириб турса, болага кўп тарбият бўлур. Энди бир узр бўлиб онаси эмизолмай қолса ёки шул хотинга тўғри келадигандек хотинни топиб эмизсин. Тани соғ, ўзи кучли, эмчаклари тўлиқ, ҳушёр, ҳушқилиқ бўлсин. Чунки болага эмизган хотиннинг ҳар тўғрили тарбияси ўтадур. Иккига тўлмасдан болани эмчакдан чиқазиш яхши эмас. Бола ётган уйи кўп ёруғ бўлмасин, ўртаҳол бўлсин. Болага муסיқий оҳанглар кўп хушкелгай. Зинҳор болага ўткир дориларни ишлатмасин. Мисоли совуқ-лик қиладургон бўлса, чилон билан жийдадан бошлаб қилсин. Бунинг билан иш битмаса, гулбинафша, нилуфарга ўхшаш совуқ дориларга ўтмасин. Иссиқлик қиладургон бўлса, бобуна арпабодиён, тоза яхши чой ичурсин. Энг ухшаш дорини қилмасин. Оқил одамга шунчалик сўз кифоя қилур.

ФАСЛ. ХИММОНИНГ БАЁНИ

Химмо деб иситма-безгакни айтур. Агар ёш бола иситма-безгак бўлса, қорамайиз, кезакликму ё кезаксиз қаттиқму бўшму. Агар кезаксиз бўлиб, қизитмаси қаттиқ бўлса, бунинг устига беҳушлик бўлса, терлама кезикнинг аломатидир. Юқорида кезик баёнидаги кўрсатилган дориларни қилгай. Агар кезикнинг аломатлари бўлмай, оғиз, бурни, юз-кўзлари қуруқшаб, ўзи усаб, бир вақт тухтаб, бир вақт қизитиб кезаклик бўлса, иссиқ сафродин қизитма безгакнинг аломати бўлгандир. Бунинг иложи иеканжабин ичирсин. Узум сиркаси ё ўрис сиркасига сув қўшиб бутун баданларига суртсин. Сандал ёғочини сиркада ё сувда эзиб, бошларига, баданларига чапласин. Агар эмчакдаги бола бўлса, онаси гўшт-ёғдин, кучли ғизолардин парҳез қилсин. Агар ичи келмаса, кичик амалча ёки пилта қўйиб ичини юргизсин. Устилигига чилон билан таранжабин сувидин ичилса ичини сургай, иситмасини ёндиргай. Таранжабинни тамрихинди суви ёки чилон суви билан ичирмак керак. Ёлғиз ўзини ичмасин, зиёнликдир. Аптекада болалар учун тайёрланган аччиғи йўқ безгак дориси хин бордур. Шундин ҳар куни икки қатим ичирсун. Иситма тушмасдин ярим соат илгари бирини ич-кизмак керак. Яна бир иложи чўнг киши ичгудек аспириини 3 га бўлиб, бир бўлагига уч арпадек чампара, яъни копур,

бир арпа миқдори заъфарон қўшиб, бу уччовини ундек қилиб, эзиб, бир оз сув билан ичулсин. Тер келтириб, иситмани тўхтатадур. Болалар кезигига ҳам 2—3 қатим шундин берилса, кўп яхши фойда қилур. Агар иситма совуқдин бўлса, аломати иситма бўшроқ бўлғай. Эзи-либ, бўшашиб, узун ётиб, кўпинча кечалаб қизитғай. Усулик камроқ бўлиб, юз-кўзлари оқариб кўпишиб тургай. Бунинг иложи аптекада анисивий капли деган сув дори бор. Ярим қошиқ қайноқ сувга 6—7 дан то 10 қатрагачалик томизиб ҳар кунда 3 қатим ичилсин. Усулигига (сувсаган) арпабодиён дамлаб совутиб бераверсин. Арпабодиён, чилон, кўк кишмиш қайнатиб усуликка берса, яна яхшироқдир. Озроқ қизилмия илдизини қўшиб қайнатса, йўталга фойдаси бордир. Бўз бута, айлашни тоза эзиб туриб, товонларига, қурсоқларига чапласин. Агар боланинг ичи келмай ёки келсаму бус сассиқ келса, 1—2 мисқол яхши санога 1 мисқол арпабодиён бир сар кўк кишмиш солиб, қайнатиб, шарбат қилиб, шунинг сувидин усуликка ичириб берса, 2—3 қатим суриб, ичини тозалайдур. Ич тозаланса, иситма ўз-ўзидан тўхтаб қоладур. Чунки иситманинг сабаби ички модданинг биқсиб кетганидир. Бу бўлса сургу билан кўтарилгай. Ҳар қачон ҳар қандай иллатга сано ишлатса, олтидин бирига қизил гул қўшмоқ керак. Ҳар куни қизитиб, бўшроқ узунроқ бўлса, совуқ иситма бўлур. Кун оралаб қиздирса, аниқ иссиқдин, ҳар иссиқдин бўлган иситма безгакнинг бош оғриги бўлур. Иситма безгакларга пошўянинг куп фойдаси бордир. Юқорида иситма безгак баёнида потўянинг баёни ўтди. Шунга қаралса бўлур. Агар боланинг оғзи оғриб ўйилиб кетса, унинг иложи шулки, марганцовкага пахтани чилаб, оғизларини ювсин. Қизилгул, кўкмовзини янчиб, ундек майда қилиб, ўйилган, оғриган жойларига солсин. Айниқса эмизиб бўлиб, бола ухлайдургон вақтида солса, фойдаси тезроқ бўлур. Аччиқ нарса, ширинлик нарсалардин сақлансин. Гоҳи оғиз огриганда тиш тубларидин қон чиқиб, кўпчиб, сассиқ бураб қолур. Бу чоғда тезроқ чорасига киришилмаса кўрқинчлидур. Қорайиб ё қизариб яраси ўйилиб, улгайиб кетса, акла тушгандин бўлур. Яъни қораел демақдир. Бунинг иложи енгилроқ бўлса йод суртиб, кўкмовзу билан куйдирилган аччиқ тош, замчани сепсун. Узум сиркага туз қўшиб чайқасун. Агар оғирроқ бўлса куктошни куйдириб, кўкзокани куйдириб сепсин. 5—6 қатим қилиб, бунингдинму фойда кўролмаса, оғиз-бурундин бошқа жойга тушган бўлса, чўрасига доғ солсин. Шундоқки, ярага ўлчаб, чўрасига келтириб, темирдин тамга ясаб, қиздириб бирла боссин. Бузук модда тамга босган жойдин соғ тарафга ўтолмайду. Яра тушган жойга юқоридаги дориларни қилсун. Албатта шифо топгай. Энг сўнгги иложи шулдир. Бу иллатда яранинг тешилган оғзи тег-тегарак бўлиши хатарлиқдир. Болдин бошқа иложини кўп қабул қилмас. Бошқа шаклдагилари осонроқ бўлур. Бу чоғда аввал амалча сургу бериб туриб, кейин бошқа дориларни қилсин.

ФАСЛ. АЗҲАР — БОЛАНИНГ ИЧИ ЎТГАННИ АЙТУР

Агар бола ич ўггак бўлиб қолса, қорамайиз, агар тўлғоқ бўлса, ичидин қон, йиринг ёки ичак қириндисидек, тухум оқидек нарсалар товук ахлатидек нарса пит-пит бўлиб тушса, бунинг иложи юқорида юрак буруғ баёнида ўйди. Шунга қараб иложини қилсун. Тўлғоқ аломати бола йиғлаб, қорни оғримоқдур. Агар мундоқ бўл-май, ичи сув-сув ўтса, ичидин ўтган нарсага қараш лозим. Агар оқ ё кўк ўтса, албатта совуқдин бўлур. Долчин уч мисқол, лочиндона 2 мисқол, 3 дона кўк мовзуни чала янчиб, лочиндонанинг уруғини олиб, бу уч дорини бир оз қовуриб, ундек қилиб майда янчиб олсун. Шундин бир мисқолни бўлиб, бир кунда 2—3 қатим ичур-син. Қовун, тарвуз, ҳўл емишлар зиён қилур. Ҳўл мевалар ичида беҳи, анор зиёнсиз, балки фойдаси бордир. Анорни сиқиб ичилса, беҳини ўтда кўмиб пишириб берса, ёлғиз ўзи бирла кифоя қилур. Картошкани ўгда пишириб ейилса, фойдаси бордир. Агар ичидин ўтган нарсанинг ранги қизил ва сариқ бўлса, иссиқдин бўлур. Бунинг иложи исфағул урути, баргизуб уруғи, райхон, гултожихў-роз уруғи ҳаммасини қовуриб, ҳар ичганда бир мисқолдан бир кунда эрта-кеч икки қатим ичгузсин. Қорахалилани сариегда ёглаб туриб қовурсин. Қизариб қотиб, қоқ қуригунчалик, сўнг бир оз новвот қўшиб янчиб, бир мисқолдан эрта-кеч ичгузсин. Сув ўрнига

жийда суви, гуруч суви берсун.

АПТЕКАДА БОР ДЎХТИР ДОРИЛАРИНИНГ БАЁНИ

Бу кундаги аптека дориларини тамом билмак, дўхтирлик илмини битирган, чўнг дўхтирларгагина хос. Шундоқ бўлса ҳам, бу ўринда билганимизча, машҳур аптека дориларини ёздик.

Железний пуруш — буни бизча катта пўлат дейдур. Бир оз қанд, озроқ арзаманда бирла қўшиб хап қилур. Баданида қон оз, огрикдин янгидургон, қуввати оз кишилар учун кўп фойда қилур. Ёшликни сақлар. Танга тарбия берур, ҳар тўғрида катта пулат яхшидур.

Медний капли — бизча ялпиз арақидур. Маҳзанда, Қорабодин, Кабирза ҳовоҳи баён қилингандур. Ташналик, кўнгил айниш, қусмоқ, юрак оғриқ, ич ўтмакка чўнг кишилар учун 10—15—20 томчи, ёш болага уч қатра, беш қатра сувга томизиб ичгай. Вабо текканга ҳам нафлидур. Нашатирний, анисивая капли йўтал, диққинафас, ёш болаларнинг оғиз оғриғи, совуқдин бўлган безгак, қизитмоқ, қусмоқ, меъда елига фойда қилур. Ҳар ичганда 10—15 қатра, болалар 4—5 қатра қайноқ сувга томизиб ичгай. Капли дардлик болалар, чўнг кишилар йуталларига, товуш ютганга 10 қатрадин 20 қатра қайноқ сув билан ичгай. Апетитная капли истеҳзо келтурурга меъда қуввати учун, ҳазм томоққа-15 қатрадин 30 қатрагача қайноқ сув билан ичгай.

Тирманский капли — қурсоқ тўлгоқ, ичбуруғ, ич ўтгак, санчиқларга, елдин бўлган қорин оғриқларга 10 қатра-15 қатра қайноқ сув бирла ҳар кунда 3 йўла ичгай.

Капли бобурдистрой — сариқ, хапақон ғаши, беҳудликларга ва қувват бадан учун 20—25 қатра ҳар кунда 3 бор ичур.

Кендровий бальзам — юрак оғриқларга, маҳсларга 30 қатрадин 50 гача, ёш болаларга 5—10 қатра қайноқ сув бирла ичгай.

Зубная капля — тиш оғриққа пахтага томизиб, тишга босгай.

Железная капля — қони кам бўлганлар учун баданга қувват беришда 20 қатрадин 30 қатрагача памил чой бирла ичур.

Эфирный валерианный капли — хапақон, вос-вос, заиф қилиб, ғаши ва боши айланадургон ва бош оғриқларга 20—25 қатра сув бирла ичар.

Имзимская капля — ич ўтганга, вабо текканга, ичак оғриқ, юрак оғриқларга 20 қатрадин ҳар кунда икки бор, то тўрт галгача-лик сув бирла ичур. Ёш болаларга мамнундир.

Ланданская капля — йўталларга, овози битганларга 20 қатрадин 30 қатрагачалик қайноқ сув бирла ичур. Ёш болаларга мамнун-дир.

Капли хиннисулшний — истисқо келтирур, баданга қувват берур. Таомни ҳазм қилур, 15 қатрадин то 20 қатра таомдин чорак соат илгари қайноқ сув бирла ичгай.

Капля дўхтир Николай — иситма ва безгакларга 10—20 қатра бир кунда тўрт бор ичур.

Капли расинабадю молоко — бир стакан сувга ярим чой қошиқ солиб, бет, томоқ, кўкракларини ювса, кўпроқ мулойим қилур. Жўжишларни йўқ қилур.

Мазь камфорный — огриган жойларга, лат еган, йиқилган ва калтак теккан, ушук урган, тилма бўлган, ҳамма иссиқдин бўлган жушишларга кўп нафлидир.

Цинковый мазь — шишик жароҳатларга, жўшишларга катта латтага суртиб ёпиштирур.

Утная мазь — баданга жўшиш шишларга ва безларга суртса нафлидир.

Мазь атисадка — қичималарга эрта-кеч суртилсин.

Бесдиктарний мойлар билан тўрт кун ҳаммомда баданини ювур.

Виновая масла — буни қотиб қолганларга суртиб, иссиқ сақласун.

Ваножновий бумажний пластир — чипқон ва сўмларга қўйса ёрадур.

Опан — бел оғриқ, оёқ оғриқларга суртсин.

Белина — япроқ дори аптекада бор. Зотилжан иллатларига мисқолнинг олтидан бирини

қайнатиб ўзини муносиб дорилар билан ичирур.

ФАСЛ. ТОМИР ТУТМОҚНИНГ БАЁНИ

Билмак керакким, юракнинг солиши, томирнинг уриши бирдек бўлур. Томирни ажратмак учун кўп ўткир зеҳн, фаросат, узун таж-риба керак. Устоз комилдин таълим олмоқ лозим. Шундоқ ҳам бўлса, ўз фарзанддарим учун кўз билан кўрсатгандек қилиб, очиқ тушунарли қилиб, томирнинг энг керак, зарур бўлганларини баён қилдим. Томир тутмоқнинг тартиби шулки, табиб беморнинг томирига тўрт элликни баробар қўйсун. Қирқ эллик ургунчалик пайқаб зеҳн қўйиб турсин. Агар беморнинг томири ингичка бўлиб, тирсиллаб тез-тез урса, қуруқ-иссиқнинг аломатидир. Қуруқ-иссиқ бўлганда сафроликму-сафросизму, агар сафролик бўлса, бунинг аломати шулки, оғзи тахир бўлур. Юз-кўзлари сариқсимол бўлур. Айниқса, кўзининг оқи сарғишроқ кўринур. Сафросиз қуруқ-иссиқда бу аломатлар бўлмас. Агар беморнинг томири оҳиста-оҳиста урса, қараймиз агар йўғон бўлиб лопиллаб томир ушлаган кишининг қўлига қаттиқ тегмай, секин-секин тегса, агар томирни қаттиқроқ босиб турса, томир билинмай тўхтаб қолса, ҳўл-совуқ балғам зиёдалиқдин бўлур. Агар томир ингичка бўлиб, юқори кўтарилмай, остинроқ солса, яна шу уриб турган томир ушлаган одамнинг қўлига қаттиқроқ урилса, қуруқ совуқдин бўлур. Агар беморнинг томири йўғон бўлиб, юқорига сакраб, тез-тез урса, қон зиёда бўлгондин бўлиб, ҳўл-иссиқдир. Билмак керакким, иситма бўлиб турган одамнинг томири тез ўткир солур. Лекин иссиқ иситма бирла совуқ иситманинг фарқи шулки, совуқ иситманинг томири иссиқ иситманикидек кўп қаттиқ тезлаб урмас. Иситмаси ҳам иссиқ иситмадек ўткир бўлмас. Агар беморнинг томири узайиб урса, иссиқнинг кўплигининг аломатидир. Агар қисқа урса, иссиқ озликнинг аломатидир. Томирнинг узайиб уриши қандоқ бўлур. Тўрт элликнинг остида томир баробар уриб билиниб турадур. Қисқа бўлса, икки энлик, уч энлик тагида билиниб, қолган жойда ургани билинмас. Соғ кишиларнинг томирлари ҳар қанча узайиб урса, бадани қувватли, ўзи кучли экани маълум бўлур. Агар қисқа урса қувватсизликнинг ҳам шариат ишига қуввати озлик аломатидир. Агар кишининг томири тўлиқ урса, баданда рутубат кўпликнинг аломатидир. Агар тўлиқ бўлмай, бўш урса, рутубат озликнинг аломатидир. Рутубат қон бўлур. Ё балғам бўлур. Қон ҳўл-иссиқ, балғам ҳўл-совуқ, баданнинг тарбияти рутубат бирла бўлур. Ҳар гиёҳ дарахтларга ҳам рутубат ҳўллик бирла яшнар. Одамзод ҳам шундоқ. Шунинг учун ёш болаларни тез-тез чўмилтирмак керак. Униб-ўсишига кўп ёрдам берур. Гоҳида иссиқ ели бор одам томири ҳам, яъни бўғим-бўғимларида сариқ сув аралаш ел бўлса, агар иложини қилмаса, у ер-бу еридан тешиб чиқар. Мана шундоқ кишиларнинг томирлари иситма чиқиб турган одам томиридек бўлур. Томирни ҳар вақтда кўриб бўлмас, эрталаб, бемор уйқудан уйғонганда кўриш лозим. Лекин янги йиқилган бемор бўлса, шул вақтида кўрмак керак. Мижоз совуқ бўлганида моддалиқ совуқму ёки моддаси совуқму. Моддалиқ совуқ бўлса балғам бўлур. Балғам ҳўл совуқдур. Моддалиқ совуқ бўлгоннинг аломати томири тўлиқ бўлур. Қимирлаши бўш бўлур. Моддаси совуқ бўлса, томири тўлиқ бўлмас, ингичкароқ бўлур. Ёки қуруқ-совуқ бўлур. Ҳўл-совуқ бўлганда, юқорида ўтди, балғам бўлур. Бал-ғам деб, арабчада хапрукни айтур. Қуруқ-совуқ бўлганда, савдо булур. Савдолик кишининг томири ингичка бўлиб, остин урғай, яна аста-аста солғай. Лекин томирнинг қўлга урилиши қаттиқроқ бўл-гай.

Дилим шоди, кучим қўлдз, чаманзорим Тян-Шанда

Туғилдим ман шу Ватанда

Қаён кетиб, қаён турсам,

Кўнглим санда.

Авлодларим шул ватанда туғилгандур

Мирзо Бобур уруғларим ибни ҳоқон Темурхондир.

Илми ҳикмат ҳақиқати чин бўлсин,

Ой билан юлдузни ҳақиқат қилган

*Ерни ҳам кўрсун
Дунёда инсонлар озод ва ҳур юрсун.*

Алихонтўра СОҒУНИЙ. 1937 йил.

Тамом.

Бу эсдаликни Қирғизистон тоғлари
Тойошу-Қуйошуларининг ғарбий
томонларида Қорасой деган,
одам бормайдиган жойда
қочоқ ҳолда ёзганлар.
Эсдаликни ўқиб, айтиб турувчи
Асилхон Алихонтўра ўғли ва
оққа кўчирувчи
Юсупова Муҳаббат Эргаш қизи.